

ANDRZEJ JACEK TOMASZEWSKI

WYTWORY KAMIENNE I STYL
– PRZEGLĄD PROBLEMATYKI

1. WSTĘP

W ostatnim dwudziestoleciu zaznacza się znaczne przesunięcie akcentów w badaniach nad wytworami kamiennymi. Utracił bowiem monopol tradycyjny normatywny paradygmat ujmowania wszelkiego ich zróżnicowania w kategorii taksonomicznych podziałów typu kulturowego. Zawężiło się pole dla przenikniętego optymizmem dowolnego doszukiwania się treści, które wypełniłyby i uzupełniły wypracowane kategorie podziałów. Rewidowane są zdroworoządkowe często przesłanki dotyczące jakościowego, przestrzennego i czasowego uwzorowania kultury, zgodnie z którymi „przemysły łączyły się, hybrydyzowały, ewoluowały, adaptowały się i wydawały potomstwo” (I. DeVore 1968, s. 346). Niezadowolające też stało się automatyczne wyjaśnianie obserwowanych podobieństw i różnic takimi omnibusami pojęciowymi jak: ewolucja, dyfuzja i migracje, upowszechnia się natomiast praktyka całościowego, systemowego ich widzenia. Dążenie do poszerzenia potencjału informacyjnego mało elokwentnych z natury artefaktów kamiennych realizuje się nie tylko na drodze właściwszego, uwzględniającego kontekst, pozyskiwania nowych ich kolekcji oraz pogłębionej analizy ich zawartości, ale też poprzez bardziej świadomie konstruowane ramy ich analizy i interpretacji. Wyraża się to m. in. próbami odejścia od żywiołowego indukcyjnizmu i przyjęcia reguł hipotetyczno-dedukcyjnego formułowania i testowania hipotez dotyczących przeszłej rzeczywistości społeczno-kulturowej. W związku z tymi tendencjami zmierza się zarówno do adekwatnego ustalenia treści kryjącej się za tradycyjnie odnotowywanymi wymiarami zróżnicowania w wytworach kamiennych, jak i poszukuje się tej sfery, niekiedy nowej, ich ogólnego zróżnicowania formalnego, która odnosi się do interesującego dane badanie problemu. Służy temu badanie współzależności zróżnicowania w wytworach z dającymi się lepiej lub gorzej kontrolować danymi o ustalonym znaczeniu. Danych takich dostarcza, oprócz samych artefaktów, szeroko rozumiany kontekst ich występowania: inne towarzyszące artefakty, właściwości ich przestrzennego rozkładu i materiał przyrodniczy. W analizie danych pozyskiwanych w coraz bardziej systematyczny sposób

wykorzystywane są zaawansowane metody formalne, niezbędne w integrowaniu rosnącej ilości informacji (I. Azoury, F. R. Hodson 1973, s. 292), natomiast ramy interpretacyjne wyznaczane są przez bardziej krytycznie dobrane przesłanki teoretyczne.

Przy okazji instytucjonalizują się zainteresowania zagadnieniami, które do niedawna okazjonalnie jedynie zaprzętały uwagę badaczy i które, choć mają znaczenie dla całości dyscypliny, szczególnie korespondują z problemami, z jakimi styka się archeologia epoki kamienia. Należy tu wymienić badania nad procesami formowania się stanowisk archeologicznych i, w konsekwencji, dążenia do budowy tzw. teorii średniego rzędu, tłumaczącej statyczny obraz, z którym styka się archeolog, w kategoriach dynamicznych procesów kulturowych i naturalnych, które spowodowały jego powstanie (L. R. Binford 1982, s. 181; por. też np. M. B. Schiffer 1976; P. Urbańczyk 1981).

Wszystkie te przemiany znajdują wyraz w kwestiach terminologicznych: dawne pojęcia są eliminowane, zastępowane, uściślane, rozbudowywane, wprowadzane są terminy zupełnie nowe odnoszące się do nowych zagadnień bądź w sposób bardziej adekwatny ujmujące zagadnienia, które uprzednio były przedmiotem nie tak świadomego postępowania badawczego.

Jednym z problemów, które w ostatnich latach zyskały sobie znaczne zainteresowanie w debatach teoretycznych i studiach źródłowych jest, najogólniej biorąc, zawarta w wytworach kamiennych informacja dotycząca organizacji społecznej ludzi, której wytwory te miałyby być świadectwem. Innymi słowy: w jaki sposób i w jakiej mierze manifestuje się w artefaktach kamiennych „etniczność”¹ (J. Sackett 1982), czyli przynależność ich wytwórców do określonych całości społecznych: „ugrupowań... grup społecznych” (A. E. Close 1977), czy też „grup etnicznych” (D. Stiles 1979a)? Całą tę problematykę społeczną obejmuje i reprezentuje pojęcie stylu w artefaktach kamiennych. Na gruncie archeologii styl jest jednak pojęciem wyjątkowo niejasnym (J. Sackett 1973, s. 321), a wszelkie próby jego zdefiniowania w sposób wyczerpujący muszą sprowadzać się do luźnych stwierdzeń teoretycznych albo uwikłać się w rozwlekły przegląd poszczególnych zastosowań (R. E. Whallon 1968, s. 224). Wieloznaczność i złożoność pojęcia dają przy tym szczególnie o sobie znać, gdy ma ono być odniesione

¹ Pojęcie etniczności nie jest ścisłym odpowiednikiem „etnosu”, którego identyfikacja tak ogniskuje uwagę badaczy późniejszych okresów. Jest to termin mający szersze znaczenie, odnoszące się generalnie do odwzorowania jednostek organizacji społecznej w kulturze materialnej. Jest on jednak niekiedy definiowany dość wąsko jako np. „mechanizm, poprzez który grupy interesu wykorzystują kulturę do symbolizowania swojej wewnątrzgrupowej organizacji, w przeciwstawieniu i konkurencji w stosunku do innych grup interesu” (por. I. Hodder 1979, s. 452). W literaturze anglojęzycznej termin ten (ethnicity) rozumiany jest w interesującym nas tu kontekście znaczeniowym jako antonim użytkowego aspektu cech kultury materialnej (activity). Pojęcie etniczności będzie przedmiotem artykułu B. Olsena „Ethnicity in anthropological and archaeological research”, który ukaże się w jednym z najbliższych zeszytów „Archeologii Polski”.

do wytworów kamiennych². Nic więc dziwnego, że J. Sackett (1973; 1982) zabierając głos w ogólnej dyskusji nad stylem w wytworach kamiennych najchętniej, jak to zauważa M. W. Conkey (1978, s. 79), ilustruje swe wywody przykładami znacznie nam bliższymi i odwołuje się np. do nowożytnych młotków, krajobrazu po bitwie pozycyjnej z I wojny światowej, figury mosiężnej czy szabli Dreyfusa.

Trudno nie zgodzić się z ogólnymi definicjami stylu, w których jest on ujmowany jako „ogólna konfiguracja elementów oddająca esencję całego społeczeństwa” (A. L. Kroeber 1957), „subtelna gra elementów określająca najbardziej bezpośrednio osobowość etniczną” (M. Brézillon 1968, s. 32), „idiom etniczny zaznaczony w formie” (J. Sackett 1982, s. 104), czy też „wyraz społecznej dystynktywności między grupami ludzkimi” (E. N. Wilmsen 1974, s. 93). Ogólność i walory pogładowe tego rodzaju ujęć nie mogą jednak kontentować i nie wystarczają, gdy pojęcie stylu dotyczyć ma konkretnego segmentu danych archeologicznych, zwłaszcza zaś – wytworów kamiennych. Podnoszone są więc trudności w obiektywnym uchwyceniu owych elementów stylistycznych, które, choć wyczuwane przez doświadczonego archeologa, rzadko dają się wyeksplikować (F. Bordes, D. de Sonneville-Bordes 1970) i skwantyfikować (F. Bordes 1981). Przyczynę tego stanu rzeczy często upatruje się w aktualnym, niedostatecznym stanie wiedzy typologicznej, której rozwój powinien umożliwić w przyszłości uporanie się z problemami obiektywizacji stylu (M. Brézillon 1968, s. 32, 139), o ile jakakolwiek obiektywizacja jest tu możliwa (F. Bordes, D. de Sonneville-Bordes 1970) i o ile nie miał ogólnej racji A. L. Kroeber (1956, s. 330-331), gdy stwierdził, że „cechy stylistyczne, ich struktura i interpretacja powinny być pojmowane przez ... intuicję”. Proponuje się więc niekiedy tworzenie typologii opartych na cechach stylistycznych, w odróżnieniu od funkcjonalnych (J. Sackett 1968, s. 74; S. R. Binford 1972), kiedy indziej zróżnicowanie stylistyczne bywa przeciwstawiane tradycyjnemu, typologicznemu, które jest deskryptywne (A. E. Close 1977, s. 3), a często za stylistyczne uznawane są to po prostu atrybuty formalne wytworów, nierzadko inne niż te, które są konwencjonalnie rozpoznawane i używane do opisu i klasyfikacji (M. Brézillon 1968, s. 32; M. Lenoir 1975, s. 49), atrybuty „komplementarne” w odróżnieniu od „podstawowych” (A. Decormeille, J. Hinout 1982, s. 82-83). Wreszcie, zróżnicowanie stylistyczne jest rozumiane jako to, które nie może być przypisane innym czynnikom, takim jak: surowiec, funkcja i technologia (np. L. R. Binford 1962; 1965; A. E. Close 1977; 1979; E. N. Wilmsen 1974; D. D. Davis 1983, s. 55).

² Problem stylu w archeologicznych wytworach artystycznych omówiony został przez U. Kobylińską (1981, s. 123-126) z uwzględnieniem poglądów na styl wypracowanych na gruncie historii sztuki. Zagadnienie stylu w historii sztuki było też tematem VII Sympozjum Metodologicznego pt. „Pojęcie stylu”, z którego materiały opublikowane zostały w „Biuletynie Historii Sztuki”, t. 40, z. 1 z 1978 r.

Jest więc oczywiste, że dyskusja nad problemem stylu w artefaktach kamiennych musi odnieść się tak do znaczenia społecznego, jakie przypisać można tradycyjnie obserwowanemu ich zróżnicowaniu i wypracowanym na tej podstawie ich podziałom, jak i uwzględnić te wymiary zróżnicowania artefaktów, które tradycyjnie mniej absorbowwały archeologów.

Wysiłków zmierzających do zidentyfikowania w artefaktach kamiennych materialnych korelatów paleo- i mezolitycznych jednostek społecznych nie ułatwiają też kontrowersje towarzyszące budowaniu antropologicznej teorii organizacji społecznej na podstawie etnograficznie badanych zbieraczy-łowców, choć próby stworzenia takiej ogólnej teorii, użytecznej dla archeologów, są podejmowane (np. H. M. Wobst 1974; 1976). Obraz tej organizacji, wyłaniający się m. in. w wyniku intensywnych badań Buszmenów, Indian, Eskimosów i rodzimych mieszkańców Australii, jest daleki od dawniej przyjmowanego schematyzmu i jednolitości. Pomimo względnie prostej struktury społecznej takie właściwości systemów zbieracko-łowieckich, jak względnie duża, ale zróżnicowana, ruchliwość terytorialna grup w rocznym cyklu eksploatacyjnym i obrzędowym oraz wiążące się z tym fluktuacje w ich składzie osobowym stanowią okoliczność, która utrudnia sytuowanie grup ludzkich w czasie i przestrzeni. Stało się przy tym jasne, że nieuzasadnione jest bezkrytyczne tworzenie na podstawie faktów zaobserwowanych u takich ludów, żyjących przecież w marginalnych środowiskach i na ogół skażonych kontaktem z cywilizacją zachodnią, uniwersalnie obowiązujących uogólnień, czy też dobieranie ad hoc tzw. analogii etnograficznych do interpretacji materiałów archeologicznych pozostawionych przez prahistorycznych zbieraczy-łowców (np. R. Ascher 1961; L. G. Freeman 1968; J. E. Yellen 1977; H. M. Wobst 1978; D. R. Sabo 1982).

Ponieważ od pewnego czasu termin „styl” pojawia się i w polskiej literaturze archeologicznej dotyczącej krzemieniarstwa (np. R. Schild 1975; R. Schild, M. Marczak, H. Królik 1975; J. K. Kozłowski 1980; K. Szymczak 1982; B. Balcer 1983) nie będzie nie na miejscu próba zasygnalizowania niektórych, często kontrowersyjnych aspektów, które niesie ze sobą dyskusja nad problemem stylu, prowadzona głównie na gruncie zachodniego piśmiennictwa archeologicznego.

2. ZAGADNIENIA OGÓLNE

2.1. J. SACKETTA KONCEPCJA ISOCHRESTYZMU

Pojmowaniem stylu w archeologii i próbą utworzenia modelu stylu użytecznego dla tej dyscypliny w sposób najbardziej pełny i wnikliwy zajął się J. Sackett, amerykański specjalista od paleolitu Francji. Obok wczesnych prac, gdzie zarysowane są zręby poglądów J. Sacketta (1966; 1968, s. 74 i n.) w tej kwestii, styl jest tytułowym przedmiotem jego późniejszych

artykułów, z których jeden (1977; por. też U. Kobylińska 1980a) ma charakter bardziej ogólny, inne zaś (1973; 1982), jakkolwiek też o ogólnym wydźwięku, w większej mierze koncentrują się na problemie stylu w wytwórczości artefaktów kamiennych. Autor ten wyróżnia w swoich pracach z 1977 i 1982 r. trzy, różne jego zdaniem, podejścia do problemu: standardowe, jego własne – izochrestyczne³ oraz podejście ikonologiczne. W podejściu, czy „użyciu”, standardowym (J. Sackett 1977, s. 374-376; 1982, s. 63-67) styl rozumiany jest jako swoisty dla danego miejsca i czasu sposób robienia czegoś. Wobec tego, im bardziej rzeczy są podobne do siebie z tym bardziej związanych ze sobą kontekstów społecznych pochodzą. Tradycyjna archeologiczna systematyka czasowo-przestrzenna jest oparta właśnie na ujawnianiu takich diagnostycznych elementów różnicowania, a podziały tej systematyki, coraz bardziej wypracowane tak w wymiarze diachronicznym, jak i synchronicznym, budowane są w liberalny sposób na podstawie wszelkich empirycznie ujawnionych różnic i podobieństw. W podejściu tym styl służy więc jako wehikuł do prowadzenia systematyki materiałów, nie jest jednak pojęciem pomocnym w wyjaśnianiu. Nie stoi bowiem za tym dowolnym użyciem teoria, która określałaby *explicite*, czym styl jest i do jakiego wymiaru organizacji społecznej odnoszą się obserwowane podobieństwa i różnice. Podejściu temu zarzuca też J. Sackett (1977, s. 375) tkwiące w nim założenie, że elementy różnicowania traktowane są jako stylistyczne *pe rse*, skoro nie uwzględniona jest dualistyczna, funkcjonalno-stylistyczna natura wszelkiego różnicowania w artefaktach.

Ten właśnie dualistyczny aspekt jest osią własnych poglądów J. Sacketta na styl, które określa on jako ogólny model stylu dla archeologii (1977, s. 370-374) bądź jako podejście izochrestyczne (1982, s. 68-80). Styl i funkcja ujmowane są tu jako komplementarne aspekty, które – po uwzględnieniu zakłóceń podepozycyjnych – dzielą odpowiedzialność za całe i wszelkie różnicowanie. Artefakty można podzielić ze względu na funkcję na utylitarne, tj. działające głównie w domenie materialnej, oraz nieuitylitarne, tj. służące przede wszystkim do symbolicznego wyrażania idei i relacji społecznych. Uzupelnieniem tego podziału artefaktów jest pojęcie „formy dodatkowej” (*adjunct form*), które odnosi się do wtórnych w stosunku do zasadniczej funkcji aspektów różnicowania w wytworach, odgrywających rolę w domenie przeciwniej niż ta, w której przedmiot jako całość funkcjonował (np. dekoracja na ceramice użytkowej, dziurka w wisiorcu służąca do zawieszania go). Tak określona funkcja pozwala J. Sackettowi utrzymać definicję stylu zgodną z jego standardowym rozumieniem jako charakterystycznego dla danego miejsca i czasu sposobu robienia czegoś, czyli osiągnięcia tego samego celu funkcjonalnego. Tę ogólną definicję przekłada jednak J. Sackett (1982, s. 72-74) na 4 stopnie:

– istnieje wiele alternatywnych opcji wiodących równie skutecznie do osiągnięcia

³ Neologizm oznaczający „równoważny w użyciu”.

nięcia danego celu funkcjonalnego (użytecznego bądź nieużytecznego), a wszystkie one tworzą „spektrum izochrestyczne”. Co prawda w przypadku wytworów kamiennych, zwłaszcza najprostszych, działać może prawo ograniczonych możliwości, prowadzące niekiedy do konwencji, to jednak ilość permutacji surowca, technik, zamierzonych kształtów i sposobów użycia pozostaje znaczna;

– w danym kontekście społeczno-kulturowym twórca wybiera jedną lub najwyżej kilka z możliwych opcji w poszczególnych spektrach;

– wybór tej samej opcji z danego spektrum izochrestycznego przez dwie nie związane ze sobą społeczności jest określony przez prawdopodobieństwo, natomiast wybór przez takie społeczności tej samej kombinacji opcji w różnych spektrach jest praktycznie wykluczony;

– zachowania ze sfery kultury materialnej są wyuczane i społecznie transmitowane, wobec czego formalne podobieństwo można uznać za miarę kontaktu, interakcji społecznej, twórców i użytkowników przedmiotów.

Każda forma ze sfery kultury materialnej ma więc dwa aspekty (J. Sackett 1977, s. 370): stronę czynną, konotującą funkcję oraz stronę bierną, czyli determinowaną przez reguły stylistyczne danego kontekstu społecznego wariant przybierany przez tę formę. Dwoistość i komplementarność funkcjonalno-stylistyczną odnieść można do różnych obserwowanych poziomów zróżnicowania: poszczególnych atrybutów, typów, zespołów i przemysłów.

Podejściem odmiennym od izochrestycznego, które jednak także próbuje uwzględniać *explicite* zagadnienia społeczne w źródłach archeologicznych, jest podejście określane przez J. Sacketta jako ikonologiczne. Podstawową jego tezą jest uznanie, że styl powinien być utożsamiany z nieużytkowymi elementami zróżnicowania formalnego, które funkcjonują jako rodzaj ikonologii społecznej i służą do identyfikacji grup ludzkich. Stąd te elementy, które nie mają swej podstawowej funkcji w wyrażaniu informacji społecznej, nie są stylistyczne. Pomimo że koncepcja ta, nie bez zastrzeżeń zresztą, święci znaczne sukcesy w badaniach tzw. socjologii ceramicznej (por. U. Kobylińska 1980b; U. Kobylińska, Z. Kobyliński 1981, s. 46-48), zastosowanie jej do wytworów kamiennych, „socjologia kamienna”, napotyka zasadnicze, zdaniem J. Sacketta, trudności. Sformułowanie teoretycznych podstaw ikonologicznego rozumienia stylu w artefaktach przypisuje J. Sackett L. R. Binfordowi (np. 1962), natomiast odniesienie tego podejścia do kontekstu paleolitycznego, a tym samym do artefaktów kamiennych, wiąże on z późniejszymi pracami L. R. i S. R. Binfordów (1966; 1969; L. R. Binford 1972a; 1973; S. R. Binford 1968a; 1968b, w których autorzy ci uwypuklili i zajęli się wyjaśnieniem odmiennego charakteru zróżnicowania zespołów i przemysłów aszelskich i mustierskich z jednej, i górnopaleolitycznych z drugiej strony. W przypadku tych pierwszych zgeneralizowane klasy artefaktów powtarzały się w tych samych formach w znacznej części ówczesnej ekumeny i pozostawały niezmiennione przez wiele tysięcy lat, zaś typy zespołów, w jakie klasy te kombinowały się, nie wykazywały widocznego skupiania w szerokich przedziałach

czasu i przestrzeni, koegzystując w różnych regionach symultanicznie, a w obrębie ustratyfikowanych stanowisk z danego regionu występując w kolejnych warstwach bez wyraźnego uporządkowania. Natomiast typologie dla górnego paleolitu zawierały znaczne ilości wyspecjalizowanych form, które, tak jak i określone w ich kategoriach typy zespołów, były ograniczone w swoim zasięgu czasowym i przestrzennym. Różne typologie skonstruowane dla tych kontrastujących okresów wyrażać miały, według Binfordów, odmienne źródła zróżnicowania w wytworach kamiennych i prowadzić do grupowania zespołów wg odmiennych kryteriów: funkcjonalnych dla dolnego i środkowego paleolitu oraz bardziej stylistycznych, odzwierciedlających kulturowo dystynktywne grupy ludzkie, dla paleolitu górnego. U podłoża tego zjawiska leżały z kolei fundamentalne różnice w organizacji życia w tych dwu epokach: dopiero pojawiający się w górnym paleolicie *Homo sapiens* byłby zdolny do życia w kulturowo zwartych grupach społecznych i do ich świadomego ikonologicznego symbolizowania (L. R. Binford 1972a, s. 287 i n.). Zespoły dolno- i środkowopaleolityczne byłyby przy tym utworzone przez stereotypowo powtarzające się w różnych miejscach zestawy narzędzi (tool-kits) doraźnie wytwarzanych i wyrzucanych bezpośrednio po zaspokojeniu potrzeb technoeconomicznych, podczas gdy z nastaniem górnego paleolitu pojawiłyby się narzędzia wykonywane ze szczególną starannością, a tym samym wykazujące świadome zróżnicowanie stylistyczne, i zachowywane (curated) do późniejszego użycia w innych miejscach, a więc nieliczne w zespołach, w których dominować mają w takim razie formy powszechne (L. R. Binford 1973). Stąd też zespoły górnopaleolityczne z danego segmentu czasowo-przestrzennego wyglądają podobnie, pomimo że mogły być one świadectwem różnych czynności, w przeciwieństwie do zespołów wcześniejszych, w których składzie odzwierciedla się zróżnicowanie funkcjonalne.

J. Sackett poświęca wiele miejsca tak zrekonstruowanym poglądom Binfordów na styl, wywiedzionym z różnych ich prac, jakkolwiek styl jako taki nie był przedmiotem odrębnej publikacji żadnego z tych autorów, a dotyczyły go jedynie różne stwierdzenia uwikłane w szersze treści. Przy pisując im skłonność do ikonologicznego rozumienia stylu, wskazuje on na szereg istotnych niekonsekwencji i sprzeczności, które podważać mają podejście ikonologiczne w badaniu artefaktów kamiennych. W szczególności powiązanie koncepcji stylu z zachowywaniem (curation) narzędzi nie jest, zdaniem J. Sacketta, możliwe do przyjęcia, skoro takie zachowywane narzędzia są z definicji nieliczne w zespołach, w których znajdują się elementy doraźne. A właśnie te doraźne elementy, licznie występujące w zespołach, nie posiadające ikonologicznego wkładu właściwego narzędziom zachowywanym, stanowią podstawę systematyki i pozwalają na blokowanie zespołów górnopaleolitycznych w zwarte terytorialnie i chronologicznie typy zespołów, które Binfordowie uznają za znaczące „etnicznie” i równają z kulturowo dystynktywnymi, świadomymi swej społecznej tożsamości grupami ludzkimi. J. Sackett podnosi ponadto, że związana z koncepcją stylu ikonologicznego

idea przyznająca użytkowym z natury artefaktom kamiennym istnienie dodatkowego rodzaju różnicowania, funkcjonującego jako ikonologia relacji społecznych, sprowadzać się musi do tezy, że byłyby to indywidualne atrybuty formalne – forma dodatkowa – odpowiadające np. ornamentowi na ceramice i stanowiące ewentualnie rezyduum różnicowania formalnego, niewytłumaczalne w kategoriach surowca, technik produkcji i funkcji. W nieunikniony sposób prowadzi to do poszukiwania stylu w tych artefaktach, które wykazują znaczny stopień opracowania. Jednak zdaniem J. Sacketta (1982) wszelkie kształtowanie wytworów kamiennych jest związane z celami użytkowymi (s. 99), niewiele jest artefaktów górnopaleolitycznych opracowywanych wtórnie w znacznym stopniu, choćby ze względu na stwarzane przez technikę wiórową możliwości uzyskiwania półsurowca o pożądanym parametrach (s. 102), natomiast – ironicznie poniekąd – dużo jest wtórnego opracowania na narzędziach dolno- i środkowopaleolitycznych, którym L. R. Binford odmawia ikonologicznego wkładu (s. 103). Co więcej, stwierdzona empirycznie znaczna wartość diagnostyczna wielu typów narzędzi górnopaleolitycznych, np. rylców de Noailles czy rylców w kształcie papuziego dzioba, nie koreluje się z zakresem wtórnej obróbki, natomiast niekiedy znaczny stopień opracowania ma związek z użytkowym przeznaczeniem, którego wąskie wymogi nie pozostawiają pola na umieszczenie ikonologicznej formy dodatkowej, jak to sugerują cytowane przez J. Sacketta badania L. G. Strausa (1977) nad ostrzami solutrejskimi. Tak więc stopień opracowania wytworów, kluczowy dla „socjologii kamiennej”, mogący stanowić analityczną aproksymację nieużytkowej formy dodatkowej, jaką jest np. ornament na ceramice, trudno uznać za trwałą zasadę gwarantującą ikonologiczne badanie artefaktów kamiennych, skoro diagnostyczne znaczenie dla kontekstu społecznego mogą mieć narzędzia opracowane tylko nieznacznie, a niekiedy znaczenia tego trzeba odmówić wytworom kształtowanym w dużym stopniu. Stopień opracowania jako kryterium doboru danych do badań stylistycznych wykluczałby także szeroki zakres różnicowania potencjalnie użytecznego w takich badaniach (J. Sackett 1982, s. 104).

Odrzucając na gruncie tych zastrzeżeń podejście ikonologiczne, J. Sackett podkreśla, że stylu w artefaktach kamiennych należy szukać wszędzie tam, gdzie mamy do czynienia z „formą izochrestyczną” – alternatywnymi sposobami osiągnięcia dowolnego celu. Swoiste dla danego środowiska społeczne wybory niektórych tylko sposobów osiągnięcia celów są produktem socjalizacji w tym środowisku, mogą przebiegać bez udziału świadomości i właśnie dlatego być diagnostyczne dla tego środowiska. Nie musi więc być styl przedmiotem konwencjonalnej typologii, czy jednego z jej wymiarów, jakim jest stopień opracowania, ale może on istnieć w doborze surowca, technikach przygotowania i eksploatacji rdzeni, sposobach formowania rylców, typach retuszu, dystynktywnych sposobach użytkowania narzędzi i ich odnawiania przed wyrzuceniem. Stylistycznie znaczący może być zakres, w jakim użytkowane są niezestandaryzowane narzędzia, stopień, w jakim zestanda-

ryzowane formy reprodukowane są w wąskich marginesach tolerancji. Podobnie zestawy współwystępujących narzędzi (tool-kits), całe zespoły i przemysły, jakkolwiek poddają się rozpatrywaniu w ściśle funkcjonalnych kategoriach, mogą mieć walor diagnostyczny, skoro strategie łowieckie, praktyki ćwiartowania, obróbka drewna i inne czynności były w pewnym stopniu uwarunkowane społecznie (J. Sackett 1982, s. 86, 101, 105-106). Ikonologia z pewnością także strukturalizowała życie społeczności paleolitycznych, ale w sytuacji, gdy dysponujemy wytworami kamiennymi, znajduje się ona poza naszym zasięgiem (J. Sackett 1982, s. 105). Podejście izochrestyczne, jak przyznaje sam J. Sackett (1982, s. 108-109), nie dostarcza jakichś określonych dyrektyw. Ważne jest to, by styl i funkcję badać w dynamicznym wzajemnym zestawieniu, w sposób uwzględniający dany kontekst archeologiczny i rozmaitość formalnego zróżnicowania (J. Sackett 1982, s. 79, 105, 108).

Rozważania J. Sacketta niewątpliwie ujmują problem stylu w pożyteczne dla archeologii epoki kamienia ramy. Teoretyczną zasługą tego autora jest zwłaszcza uwolnienie archeologicznego pojęcia stylu od wiążanego z nim niekiedy statusu ontologicznego i wskazanie na jego epistemologiczny charakter⁴. Niektóre elementy wywodów J. Sacketta mogą jednak budzić wątpliwości, a gdy spojrzeć na nie z perspektywy aplikacji – pewien niedosyt.

Trudności nastęrcza ustalenie ekwiwalencji funkcjonalnej dokonywanych wyborów, będącej przecież podstawą do wyznaczania „spektrów izochrestycznych”. Do jej pełnej oceny potrzebna byłaby, jak przyznaje sam J. Sackett (1982, s. 73), wiedza na temat kontekstu i skuteczności taka, że funkcja mogłaby być mierzona naszymi standardami technologicznymi, społecznymi i ideowymi. Problemu nie usuwa truistyczne stwierdzenie J. Sacketta, że rozwiązania, które mogłyby nam wydawać się nieskuteczne, były efektywne z punktu widzenia wydatkowania energii i czasu. Można przyjąć, że w przypadku wytworów kamiennych problem ekwiwalencji funkcjonalnej sprowadza się głównie do ustalania technik ich uzyskiwania i funkcji użytkowej. Jakkolwiek zdyscyplinowane procedury, jak dynamiczna analiza technologiczna, badania traseologiczne i badanie kontekstu występowania wytworów, pozwalają na dokonywanie takich ustaleń, to jednak znaczne koszty tych procedur i natura dostępnych danych archeologicznych powodują, że makroskopowa morfologia wytworów pozostaje nadal podstawową konwencją obserwacyjną i głównie na niej oparte być muszą owe ustalenia. Tymczasem dobrze udokumentowane prace wskazują, że należy liczyć się ze znaczną złożonością wzajemnych zależności morfologiczno-behawioralnych w przypadku artefaktów kamiennych. Dana grupa ludzi mogła posługiwać się alternatywnymi sposobami osiągnięcia tego samego celu, a obserwowane przez nas w danym kontekście zróżnicowanie nie reprezentuje sumy potrzeb i celów wytwórczych, ale

⁴ Ten aspekt poglądów J. Sacketta omawia krytycznie U. Kobylińska (1980, s. 416-418) z perspektywy ogólniejszej niż ta, która wiąże się z wytworami kamiennymi.

i wielość sposobów prowadzących w tym samym kontekście do realizacji analogicznych celów (D. Cahen, C. Karlin 1980, s. 220). W przypadku narzędzi kamiennych konieczne jest uwzględnienie wielofunkcyjności użytkowej różnych elementów morfologii: różne części narzędzia pełniły różne funkcje. by mogło ono jako całość wypełniać swą funkcję zasadniczą, niekiedy zresztą niejedną (np. F. Bordes 1969, s. 3 – wyróżnia w narzędziach kamiennych część pracującą, uchwyt i część pośrednią). Dane narzędzie mogło zmieniać swą funkcję, ulegając przy tym nierównomiernym przekształceniom, które miały także miejsce przy zużywaniu i naprawianiu narzędzi zachowujących swą funkcję przed ostatecznym wyjściem z użycia. Wszystkie te okoliczności wpływały kumulatywnie, w różny sposób i w różnym stopniu, na redukcję bryły, jaką jest wytwór kamienny, która ponadto mogła trafiać do kontekstu archeologicznego w różnych sytuacjach behawioralnych, a więc w różnym stanie wyzyskania (np. A. J. Jelinek 1976, s. 21-23, 31-32; J. J. Ebert 1979, s. 63-64; L. R. Binford 1973; M. B. Schiffer 1976) zależnie od charakteru czynności wykonywanych na stanowisku, dostępności surowca i łatwości replikacji wytworów. Tak więc nie tylko indywidualne idiosynkrazje wpływały randomizująco na formę wytworów (J. Sackett 1982, s. 74), ale też i inne czynniki, niełatwo poddające się kontroli, i dopiero po uwzględnieniu tego wpływu możliwe byłoby ustalenie ekwiwalencji funkcjonalnej, a co za tym idzie – kwalifikacja obserwowanych podobieństw i różnic w kategoriach stylistycznych. Pełne uwzględnienie tego teoretycznego postulatu nie jest oczywiście możliwe, ale musi nastąpić w ramach koniecznego uogólnienia, respektowanych zresztą w podejściu standardowym, gdzie przecież także unika się „dodawania kóz do jabłek” (L. R. Binford, J. A. Sabloff 1983, s. 401). W tej sytuacji J. Sackett (1982, s. 99-102), choć przekonywająco polemizuje z teoretycznymi przesłankami przytoczonymi przez E. N. Wilmsena (1974, s. 93), które uzasadniać miałyby dobór do badań stylistycznych narzędzi opracowanych w znacznym stopniu, zdaje się wylewać dziecko wraz z kąpielą. Takie bowiem narzędzia, poddając się rozbudowanej analizie typologicznej, poddają się teoretycznie większej kontroli funkcjonalnej, skoro jak stwierdza sam J. Sackett (1982, s. 103), znaczny stopień obróbki mógł być warunkowany wąskimi wymogami funkcjonalnymi. Odwzorowanie zróżnicowania funkcjonalnego w typologii wytworów w obrębie grupy typologicznej ilustrować może dokonana przez R. Schilda (1975, s. 322) obserwacja liściaków z cementarzyska z Wyspy Jeleniej na Jeziorze Onega, których dwie kategorie typologiczne odpowiadały różnym rodzajom kościanych elementów konstrukcji strzał. Wobec tego trudno uznać owe dwa typy liściaków za należące ściśle do tego samego „spektrum izochrestycznego”, jakkolwiek odpowiadałoby to naszej intuicji. Natomiast należy przyjąć, że były one elementami strzał o nieco odmiennym przeznaczeniu.

Z powyższych uwag wynika, że funkcja może być pojmowana na różnych poziomach ogólności. Można stwierdzić, że z najogólniejszego punktu

widzenia wszystkie artefakty kamienne mogą być uznane za tożsame funkcjonalnie, skoro przyczyną ich wytworzenia była – jak chce tego sam J. Sackett – chęć przyswojenia zasobów środowiska. Jest to stwierdzenie całkowicie trywialne, ale w świetle koncepcji J. Sacketta uzasadniające wszelkie porównanie wytworów kamiennych, w tym i takie, które dokonywane jest na gruncie tradycyjnego podejścia standardowego. Z kolei przywołanie tego scholastycznego truizmu jest niezbędne, by uzasadnić porównania wytworów kamiennych w sytuacji, gdy mamy do czynienia z pojawieniem się form całkowicie nowych, służących do zaspokajania nowych potrzeb.

Poza tym, skoro J. Sackett najwyraźniej równa styl z diagnostycznością, nie ma w istocie powodu, by odmówić takiego diagnostycznego znaczenia elementom różnicowania w artefaktach związanym z zakłóceniami podepozycyjnymi. Zarówno bowiem patyna, wyświecenie okazów, jak i ich obtoczenie mogą, ale oczywiście nie muszą, mieć w danym kontekście archeologicznym wartość wyznacznika społecznego kontekstu wytwarzania. By pójść jeszcze dalej, za diagnostyczne uznać należy węgle drzewne, pyłki roślin czy sedymenty, które poddane odpowiedniej analizie przyrodniczej pozwalają ustalić współrzędne czasowe towarzyszących im wytworów kamiennych.

Nie może zadowalać też ogólnikowe potraktowanie przez J. Sacketta problemu pomiaru stopnia podobieństwa bądź odmienności stylistycznej i kwalifikacji tego stopnia w kategoriach „etniczności”, której ma przecież służyć badanie stylu. Jeśli miałoby to być porównywanie skumulowanych wskaźników reprezentujących wszystkie ujawnione preferencje stylistyczne, należy mieć na względzie, że zmienność w jednych sektorach czy elementach kultury nie ma izomorficznego odwzorowania w zmienności innych jej elementów (np. L. R. Binford 1962, s. 217; 1971; J. Muller 1977, s. 33-34), a „każdy fakt archeologiczny jest polisemiczny” (L. S. Klejn 1979, s. 52). Wieloznaczność „etniczna” różnicowania formalnego (np. P. Wiessner 1983) sprawia, że ustalanie „spektrow izochrestycznych” może być pomocne zaledwie w ogólnej atrybucji kulturowej kontekstów archeologicznych i stanowić dopiero podstawę dla nadal otwartej, ale zasadniczej kwestii pomiaru i grupowania zespołów na gruncie tych „spektrow” oraz kategoryzacji uzyskanych miar w kategoriach jednostek bądź procesów społecznych. Dlatego też zapewne J. Sackett (1982, s. 96, 104), krytykując przypisaną L. R. Binfordowi skłonność do wyróżniania – poprzez podejście ikonologiczne – grup społecznych o takim charakterze i wielkości, że są one przedmiotem świadomego rozpoznawania ze strony ich członków, nie zaproponował alternatywnego rozwiązania w tym względzie i stwierdził jedynie, że podobieństwo maleje i jest coraz ogólniejszej natury wraz z dystansem przestrzennym i czasowym dzielącym grupy ludzkie.

Wydaje się także, że J. Sackett, rekonstruując poglądy L. R. Binforda na styl, niesłusznie obciąża go tendencją do ikonologicznego badania różnicowania formalnego i w istocie przypisuje mu orientację badawczą, do której L. R. Binford (1983a, s. 17) nie tylko nie jest skłonny się przyznać,

ale z którą właśnie pozostaje w opozycji (por. np. L. E. Patrick 1985). Przecież L. R. Binford (1968, s. 425) kwestionuje proponowane przez K. C. Changą (1967, s. 77-78) dążenie do odtwarzania w materiale archeologicznym kategorii emicznych, zgodnych z kategoryzacją właściwą społecznościom, które ten materiał po sobie pozostawiły. Sam zresztą J. Sackett (1982, s. 96-97) charakteryzuje inne, niesprzeczne z izochrestyzmem, rozumienie stylu przez L. R. Binforda jako dryftu kulturowego, tj. zachodzącego w czasie i przestrzeni stochastycznego procesu nieuświadomianej przez wytwórców zmiany w nawykach wytwórczych. Rola *advocatus diaboli* – proponenta podejścia ikonologicznego – przypisana L. R. Binfordowi niewątpliwie dobrze służy J. Sackettowi w uwypukleniu przesłanek koncepcji izochrestyzmu. Należy jednak stwierdzić, że nieco przewrotna manipulacja stwierdzeniami Binforda, zaczerpniętymi z różnych jego prac, kładąca nacisk na niezgodności i mająca wykazać niespójność tak wywiedzionego podejścia ikonologicznego, nie podważa interpretacyjnych walorów tych prac, zwłaszcza w kwestii istnienia progu ewolucyjnego w behawiorze wytwórczym, związanego ze skokowym pojawieniem się zdolności do symbolizowania (por. M. W. Conkey 1978, gdzie autorka ta powołuje się w sensie pozytywnym m. in. na wymienione prace L. R. Binforda, a także G. Isaaca; R. White 1982, s. 176), czy odmiennych źródeł zróżnicowania w materiałach górnopaleolitycznych i wcześniejszych, co odnotowuje również J. Sackett (1982, s. 87-88).

2.2. MODELE ZRÓŻNICOWANIA STYLISTYCZNEGO

Powyższe zastrzeżenia można by jednak pominąć, gdyby uznać, że J. Sacketta interesują najbardziej ogólne zagadnienia związane ze stylem. Jeżeli tak jest, to niewątpliwie wymagają poświęcenia większej uwagi proponowane przez niego ramy interpretacji zróżnicowania stylistycznego. Ramy te stanowią model interakcji społecznej, zgodnie z którym stopień podobieństwa w izochrestycznych wyborach, czyli stopień podobieństwa stylistycznego, jest współmierny ze stopniem kontaktów społecznych wytwórców przedmiotów (J. Sackett 1982, s. 74). Pomijając podniesiony wyżej problem oszacowania podobieństwa stylistycznego i kwalifikacji uzyskanej miary w kategoriach „etniczności”, należy zauważyć, że J. Sackett (1982, s. 106), polemizując z podejściem ikonologicznym, chciał zawrzeć chyba zbyt wiele ironii w stwierdzeniu, że interesuje go krajobraz kulturowy, a nie znaki, które pokazywali sobie przemierzający ten krajobraz ludzie. Jest to niezbyt zgodne z deklarowaną, słusznie zresztą, przez tego badacza postawą antropologicznie zorientowanego archeologa (J. Sackett 1982, s. 103-104). Dyfuzjonistyczny w istocie model interakcji społecznej nie musi być jedynym, ani też najbardziej adekwatnie ujmującym złożoność procesów i zjawisk społecznych w ich materialnych korelatach. Przede wszystkim wymaga on przyjęcia szeregu założeń idealizacyjnych dotyczących np. przestrzennego rozkładu populacji ludzkich, do których ma się odnosić, wzajemnych relacji dawców i biorców dyfuzji czy

homogeniczności systemu społeczno-kulturowego (por. np. D. D. Davis 1983, s. 66 i n.; R. E. Whallon 1968, s. 223). Zgodność co do przyjmowania takich idealizacyjnych założeń w badaniach interakcji społecznej – założeń niewątpliwie pożytecznych heurystycznie dla archeologii, gdzie przybierają postać np. modelu grawitacyjnego (D. L. Clarke 1968, s. 302) – sugeruje, że nie należy tak zdecydowanie przekreślać szans badania procesów i zjawisk społecznych w kategoriach podejścia ikonologicznego, pomimo że wytwory kamienne nie wydają się tu najbardziej kuszącym przedmiotem. Podejście to ujmuje ogólnie istnienie i naturę stylu jako proces wymiany informacji. H. M. Wobst (1977, s. 320-321) zauważa, że przedmioty materialne, oprócz tego że biorą udział w wymianie materii i energii, mają także styczność z procesami wymiany informacji, odciskającymi swoje piętno na ich formie. Wyniki niektórych badań etnoarcheologicznych, dotyczących, co prawda, na ogół kontekstów nie związanych z wytwarzaniem artefaktów kamiennych, przyniosły wiele obserwacji na temat roli przedmiotów użytkowych w komunikowaniu przynależności społecznej, bądź też istnienia wyraźnych norm grupowych w wytwórczości takich przedmiotów. Np. studia I. Hoddera (1977; 1979) oraz P. Wiessner (1983), poświęcone związkom przedmiotów materialnych, interakcji społecznej i granic plemiennych czy lingwistycznych, ujawniły zgodne z tymi granicami przerwy w dystrybucji elementów i wytworów kultury materialnej, pomimo że granice właśnie ogniskowały interakcje pomiędzy odrębnymi grupami. Z kolei J. P. White i D. H. Thomas (1972; D. H. Thomas 1978; 1979, s. 404-410) wykazali istotne statystycznie odmienności metryczne w prostych technologicznie i funkcjonalnie narzędziach odłupkowych między dwiema rezydującymi blisko siebie fratriami ludu Duna z Nowej Gwinei, gdzie narzędzia takie są wykonywane. Sami wytwórcy nie byli świadomi tych różnic, wobec czego zdaniem autorów badań, wynikały one z odmienności wzorców myślowych (mental templates), które leżały u podstaw wytwarzania tych analogicznych narzędzi.

Podobieństwa i różnice w kulturze materialnej mogą być zatem ujmowane przez różne modele, a ograniczenie się do modelu interakcji społecznej byłoby nieuzasadnioną redukcją i zawężeniem złożonej problematyki. Według S. Ploga (1980, s. 119) model wymiany informacji jest bardziej pojemny i zawiera elementy innych teorii na temat zróżnicowania stylistycznego, tj. oprócz modelu interakcji społecznej mieściłyby się w nim takie eksplanacje zróżnicowania jak dryft stylistyczny, zróżnicowanie w nawykach wytwórczych (motor habits) czy teoria norm społecznych. P. Wiessner (1983, s. 273) zauważa, że żadne z dwóch głównych w archeologii podejść do behavioru stylistycznego – wymiany informacji oraz interakcji społecznej – nie jest wystarczające do wyjaśnienia zróżnicowania i podobieństw w kulturze materialnej. Teoria wymiany informacji ujmuje styl jako środek ekspresji indywidualnej i grupowej tłumacząc, dlaczego styl w kulturze materialnej jest dogodny do przenoszenia pewnych przekazów, nie mówi jednak, w jakich warunkach następuje różnicowanie osobnicze i grupowe. Natomiast teoria

interakcji społecznej, kładąca nacisk na przekazywanie stylu poprzez socjalizację i akulturację, nie może samodzielnie wyjaśnić procesów stylistycznego upodobniania i różnicowania. Autorka ta próbuje połączyć te dwa podejścia i wyróżnia dwa aspekty (rodzaje) stylu: emblematyczny (emblemic) i potwierdzający (assertive). Styl emblematyczny byłoby to formalne zróżnicowanie w cechach kultury materialnej mające wyodrębnionego nadawcę i określonych adresatów, transmitujące jednoznaczną informację o świadomej afiliacji bądź tożsamości społecznej, a więc o istnieniu grup i granic. Natomiast styl potwierdzający, korespondujący z modelem interakcji społecznej, byłby formalnym zróżnicowaniem w elementach kultury materialnej, które dotyczy poszczególnych osób. Ten rodzaj stylu zawierałby informację potwierdzającą, nie symbolizującą jednak, tożsamość osobniczą. W przeciwieństwie do stylu emblematycznego, który byłby jednoznaczny i jednolity w swojej domenie funkcjonowania, gdzie zaznacza i podtrzymuje granice, styl potwierdzający mógłby podlegać dyfuzji poprzez socjalizację i akulturację, dając miarę interpersonalnego kontaktu w obrębie granic i niezależnie od nich (P. Wiessner 1983, s. 257-258).

Dwa rodzaje stylu rozróżnia też N. Franklin (1986). Obok emblematycznego, który definiuje jak P. Wiessner, wprowadza ona pojęcie stylu (a raczej – styli) stochastycznego. Styl stochastyczny nie zbiegałby się z jakimiś granicami etnicznymi, podlegałby losowym, bezkierunkowym i dowolnym zmianom, niezależnie dla poszczególnych elementów kultury materialnej. Jego archeologiczną manifestacją byłaby klinowa dystrybucja przestrzenna. Należy zauważyć, że podobne rozróżnienie między różnymi rodzajami stylu występuje u S. R. Binford (1968b), gdy odnotowuje ona kontrast między „klinami stylistycznymi” właściwymi dla musterieniu a strefami stylistycznymi w górnym paleolicie. Z koncepcją stylu stochastycznego koresponduje także pojęcie dryftu stylistycznego, określanego jako „procesy stochastyczne” powodujące różnicowanie się elementów kultury materialnej i działające już od czasów kultury aszelskiej (L. R. Binford 1963; 1973).

2.3. PRZEDMIOTY UŻYTKOWE W NIEUŻYTKOWEJ ROLI – PERSPEKTYWA ETNOARCHEOLOGICZNA

Wymienione badania I. Hoddera, H. M. Wobsta i P. Wiessner dowiodły, że przedmioty powszechnego użytku mogą zawierać i przenosić informację na temat afiliacji grupowej. Nie wszystkie jednak elementy kultury materialnej są równie przydatne jako nośniki stylu; mają one tym samym różną wartość dla analizy stylistycznej. Podnosi się więc, że powinny to być przedmioty mające duże znaczenie społeczne, ekonomiczne, polityczne czy symboliczne. Za istotne uważa się występowanie przedmiotów w obrzędowych bądź ceremonialnych kontekstach behawioralnych, stwierdza się, że statusy społeczne użytkowników i charakter kontaktów między nimi determinują wartość elementu jako wyznacznika grupowego. Wreszcie podkreślana jest duża

postrzegalność przedmiotów, czasochłonność ich wytwarzania i długi czas użytkowania (L. R. Binford 1973; E. N. Wilmsen 1974; I. Hodder 1977; H. M. Wobst 1977; P. Wiessner 1983). Jakkolwiek najprostsze wytwory, szybko wytwarzane i zużywane, mogą mieć rzeczywiście nikły wkład stylistyczny, to długi czas wytwarzania i użytkowania nie musi gwarantować takiego wkładu, jeżeli wchodzi w grę ograniczenia narzucane przez surowiec i funkcję (P. Wiessner 1983, s. 260). Podobne ograniczenia i zastrzeżenia dotyczą też wartości elementów do pomiaru stopnia kontaktów społecznych w ramach modelu interakcji społecznej. Nienajlepszym wskaźnikiem kontaktu są artefakty szybko wytwarzane i wyrzucane po użyciu, bardziej czułym natomiast – elementy złożone, występujące ponadto w dużym nasyceniu na danym obszarze (P. Wiessner 1983, s. 258-259).

Niezależnie od trudności w przewidywaniu, które wytwory użytkowe zawierać mogą informację stylistyczną, dodatkową komplikację stanowi niekonsekwencja, z jaką poszczególne elementy zróżnicowania formalnego w wytworach stają się nośnikami tej informacji. W szczególności nie sposób przewidzieć, które elementy będą dyfundować (B. Hayden 1978, s. 108); nie ma żadnego „dyfuzemu” – uniwersalnej jednostki dyfuzji (D. D. Davis 1983, s. 60). Komplikację tę ujawniły m. in. wspomniane badania P. Weissner (1983) nad zróżnicowaniem różnych atrybutów formalnych metalowych ostrzy strzał u trzech językowych grup Buszmenów w San z Pustyni Kalahari. Wyizolowała ona atrybuty, które różnicują ostrza poszczególnych łowców i stanowią styl potwierdzający, oraz te, które były wyróżnikiem grupowym i stanowią styl emblematyczny. Dla grupy !Kung diagnostyczny był rozmiar ostrza, natomiast grupy G/wi i !Xo, gdzie wytwarzane są ostrza podobnych rozmiarów, ale większe niż u !Kung, rozróżniały się na podstawie grubości zakończenia i kształtu ostrzy. Jednak rozmiar w tych dwóch ostatnich przypadkach pozwalał na identyfikację poszczególnych wytwórców. Taki dobór atrybutów stylistycznych, z których jedno – wielkość ostrza i grubość wierzchołka – były istotne dla funkcji, inne zaś – związane z kształtem – były od niej niezależne, wskazuje według P. Wiessner (1983, s. 273), że dobór ów nie jest wynikiem określonych reguł, ale uwarunkowany jest historycznie.

2.4. INTERPRETACJA ZRÓŻNICOWANIA STYLISTYCZNEGO

Odrębną sprawą jest oczywiście interpretacja zróżnicowania stylistycznego. Różne bowiem warunki i ich kombinacje są źródłem różnych wzorów tego zróżnicowania w czasie i przestrzeni (H. M. Wobst 1977, s. 325), a zrozumienie go zależy od zrozumienia generującego je behawioru (P. Wiessner 1983, s. 256). Ikonologiczne komunikowanie obejmuje proste i powtarzalne przekazy (H. M. Wobst 1977, s. 321-323) dotyczące przynależności do grupy i (lub) odrębności w stosunku do innych grup. Taka ikonologiczna ekspresja stylistyczna może zaistnieć na różnych poziomach organizacji społecznej.

J. P. White i N. Modjeska (1978) stwierdzili np., że nie nastąpi stylistyczne wyrażenie przynależności do grupy formalnej, za której członka osoba się uważa, jeżeli miałyby to utrudniać asymilację z grupą lokalną, w której osoba ta żyje (por. też I. Hodder 1977, s. 261). W przypadku Buszmenów San uniformizacja stylu grupowego ma miejsce na poziomie grupy językowej, która stanowi populację dzielącą ryzyko w zdobywaniu pożywienia, natomiast stylistyczne wyrażenie odrębności nie zachodzi na poziomie współbytujących doraźnie grup czy nawet zespołu takich grup (P. Wiessner 1983, s. 272). Zróżnicowanie stylistyczne wyróżniające, ale nie całkowicie, poszczególnych buszmeńskich wytwórców strzał (styl potwierdzający) wiązało się z indywidualnymi różnicami w opanowaniu tej czynności, nie wyrażało zaś chęci odróżnienia się od innych członków tego egalitarnego społeczeństwa, gdzie zachowuje się prawo do części łupu niezależnie od ostatniego niepowodzenia w łowach. Znajduje to potwierdzenie w fakcie, że strzały nie były opatrywane znakami własności i tylko nieliczne były dekorowane na kościanych lub drewnianych złączach. Indywidualna ekspresja stylistyczna zaznaczała się jednak na innych przedmiotach i ozdobach, zwłaszcza długotrwałego użytku, wynikała jednak raczej z chęci wyrażenia komplementarności niż konkurencyjności (P. Wiessner 1983, s. 265, 269, 271).

Równie złożone mogą być problemy interpretacyjne związane ze zróżnicowaniem stylistycznym odwzorowującym interakcję społeczną – rozchodzenie się cech poprzez interpersonalny kontakt: socjalizację bądź akulturację. Samo wykazanie dyfuzji nie jest bowiem wyjaśnieniem (choć w archeologii często służy za surogat wyjaśnienia), ale stwierdzeniem wyników jakichś procesów i wobec tego – przedmiotem do wyjaśnienia (D. D. Davis 1983, s. 57, 60). Problemy dotyczą przede wszystkim wspomnianej nierównej wartości różnych przedmiotów jako wskaźników zachodzenia procesu interakcji. Wartość ta determinowana jest przez stopień skomplikowania przedmiotów (ewentualność konwergencji), ich rolę społeczną, postrzegalność i częstość występowania (P. Wiessner 1983, s. 258-259). Należy uwzględnić okoliczność, że brak ciągłości w przestrzennej dystrybucji elementów kultury materialnej i utrzymywanie granic i tożsamości społecznej w ich kategoriach nie musi oznaczać nieciągłości w kontaktach międzygrupowych (I. Hodder 1977, s. 269; S. Plog 1980, s. 11). U podstaw rozchodzenia się cech kultury materialnej stoją określone, modulujące dyfuzję, uwarunkowania związane głównie z relacjami społecznymi między potencjalnymi dawcami i odbiorcami, kontekstem użycia i sposobami transmitowania elementów stylu (D. D. Davis 1983, s. 83-84).

2.5. ETNOARCHEOLOGICZNE PRZESŁANKI DLA ARCHEOLOGICZNYCH BADAŃ STYLU – KILKA WNIOSKÓW

Z przytoczonych obserwacji, poczynionych głównie w ramach badań etnoarcheologicznych, wyłania się więc złożona natura zróżnicowania styli-

stycznego i wywołujących je czynników. Poza tym jednak, że obserwacje te stanowić mogą przestrożę dla archeologicznych badań nad stylem, zwłaszcza w ich tradycyjnej postaci, umożliwiają one również wyciągnięcie pewnych pozytywnych ogólnych wniosków, użytecznych także dla archeologów zajmujących się stylem w wytworach kamiennych.

Przede wszystkim informacja społeczna (styl) jest zawarta w przedmiotach użytkowych i jest ona zróżnicowana. Styl może mieć dwa główne aspekty: emblematyczny, czy ikonologiczny, oraz potwierdzający. Ten pierwszy byłby związany z procesami wymiany informacji na temat istnienia granic i grup społecznych, drugi natomiast wiązałby się z procesami interakcji społecznej poprzez socjalizację i akulturację. Elementy stylu ikonologicznego cechowałby homogeniczny i dyskretny rozkład przestrzenny, natomiast elementy związane z dyfuzją i interakcją społeczną miałyby rozkład heterogeniczny, z zakresem od losowego do klinowego, tak w obrębie granic, jak i niezależnie od nich (P. Wiessner 1983, s. 257, 259). Styl emblematyczny informując o istnieniu granic nie mówiłby zatem o stopniu kontaktów między nimi (P. Wiessner 1983, s. 269).

Przedmioty, które zawierają styl, mogą być – jak ostrza strzał – stosunkowo proste i mieć wąski zakres zróżnicowania ze względu na ograniczenia stwarzane przez surowiec, technologię wytwarzania i funkcję. Powinny jednak mieć maksymalnie duże znaczenie gospodarcze, ceremonialne i społeczne, być łatwo postrzegalne, wymagać stosunkowo dużego wkładu pracy w ich wytwarzanie, być rozpowszechnione i długo użytkowane. Styl w takich przedmiotach może być zawarty w całej gamie atrybutów formalnych, zarówno istotnych dla funkcji przedmiotu, jak i neutralnych pod tym względem (w przypadku ostrzy strzał u San była to ich wielkość oraz kształt i grubość wierzchołka z jednej, i kształt boków i skrzydełek z drugiej strony). Różne atrybuty mogą przy tym nieść jednocześnie różne rodzaje informacji stylistycznej, a dobór konkretnych atrybutów wynika raczej z jakichś zdarzeń historycznych niż ze stałych reguł.

Ponieważ archeologicznymi korelatami społecznych procesów interakcji i utrzymywania granic są zróżnicowane rozkłady przestrzenne elementów kultury materialnej, badaniom powinny podlegać wszystkie potencjalnie stylistyczne atrybuty, a wnioski dotyczące znaczenia oparte muszą być na opisie i analizie ich przestrzennego rozkładu (D. D. Davis 1983, s. 61; P. Wiessner 1983, s. 259; P. A. Gendel 1984, s. 46).

Niektóre z takich antropologicznych przesłanek były niekiedy sformułowane *explicite* w archeologicznych badaniach wytworów kamiennych. Na przykład E. L. Davis (1963) w studium ostrzy Indian kalifornijskich przyjął, że ze względu na postrzegalność były one kształtowane w dystynktywny sposób, by funkcjonować także jako sygnatury obecności danej grupy na obszarze i być podstawą do ewentualnych roszczeń terytorialnych. Podobnie P. Smith (1973) i M. Lenoir (1975) sugerowali, a L. G. Straus (1977) próbował wykazać – z wynikiem negatywnym jednak – istnienie społecznie znaczących

stref w solutreenie, które mogłyby być wykryte na podstawie morfologii ostrzy.

Posługiwano się także w bardziej świadomy sposób dominującym w archeologii modelem interakcji społecznej. Na przykład M. Kay (1975), posługując się analizą dyskryminacyjną, stwierdził, że ostrza strzał, opisane wieloma cechami metrycznymi, są bardziej podobne na sąsiadujących ze sobą stanowiskach, niż jeżeli pochodzą ze stanowisk bardziej od siebie oddalonych. Wykryte zróżnicowanie zinterpretował jako wskaźnik interakcji, która była tym większa, im bliżej siebie zamieszkiwali wytwórcy ostrzy.

3. PRAKTYKA ARCHEOLOGICZNA

W archeologicznych badaniach przeszłych systemów społeczno-kulturowych postępowanie dyktowane jest nie tylko deklarowaną postawą teoretyczną i metodologiczną, ale także i swoistą pragmatyką, wymuszaną przez zniekształcone ilościowo, jakościowo i konfiguracyjnie archeologiczne świadectwa tych systemów. Dla starszych odcinków epoki kamienia pewien oportunizm badawczy jest trudniejszy do uniknięcia niż ma to miejsce w odniesieniu do późniejszej części pradziejów. Tym niemniej przesłanki teoretyczne i związane z nimi systemy pojęć odgrywają podstawową rolę i determinują konwencje obserwacyjne, metodologię oraz stawiane cele badawcze.

Przeciwstawienie funkcji i stylu od dawna stanowi ważny schemat pojęciowy w analizie wytworów kamiennych. Należy jednak zauważyć, że to funkcja stała się przedmiotem bardziej zdyscyplinowanych badań empirycznych, prowadzonych jednak od stosunkowo niedawna i wciąż w niewystarczającej skali. Natomiast styl, będący w istocie kluczową kategorią w zdominowanej przez kulturologiczne tendencje archeologii, jest domeną tyle tradycyjną co i niesystematycznie eksplorowaną. W konkretnych studiach dotyczących wytworów kamiennych opozycja funkcji i stylu przybiera różną, raczej okazjonalną formę, co wynika tak ze specyfiki badanych kontekstów archeologicznych, jak i z różnic w sposobie pojmowania funkcji i stylu przez poszczególnych badaczy. W tej sytuacji niewątpliwą zasługą koncepcji J. Sacketta jest uwolnienie tych dwóch wymiarów od partykularyzmu jednostkowych badań oraz wskazanie na ich relatywistyczny charakter.

Warto jednak przyjrzeć się tej części praktyki archeologicznej, gdzie problem stylu w wytworach kamiennych podejmowany jest w sposób otwarty i często z intencją systematycznego uwzględnienia teoretycznych ram wyznaczanych przez przeciwstawienie funkcji i stylu. Jakkolwiek poszczególne argumenty formułowane są często doraźnie i mają charakter perswazji, na podkreślenie zasługuje fakt, że od połowy lat siedemdziesiątych pojawiają się opracowania programowo ukierunkowane na badanie stylu w artefaktach kamiennych. Należy przy tym wziąć pod uwagę zarówno konwencje opisowe i analityczne, jak i różne rodzaje rejestrowanego zróżnicowania w materiale.

Wchodzi tu w grę wiele powiązanych ze sobą kwestii takich, jak typologia i taksonomia, morfologia wytworów, ogólna struktura inwentarzy, struktura typologiczna narzędzi, typologia wytwarzania narzędzi i półsurowca oraz dobór surowca.

Styl poszukiwany jest na ogół na poziomie zespołu archeologicznego i stanowi podstawę do grupowania zespołów w większe całości. W ostatnich latach za wyodrębnione pole badań archeologicznych uznano także stylistyczne preferencje indywidualnych wytwórców (J. N. Hill, J. Gunn red. 1977; R. L. Brooks 1982), a odkrycia na niektórych stanowiskach zdają się spełniać warunki niezbędne do badania różnicowania stylistycznego pomiędzy mniejszymi grupami ludzi (rodzinami) współbytującymi w jednej osadzie (R. Schild, M. Marczak, H. Królik 1975; R. Schild 1980, s. 80-81; R. Schild, H. Królik 1981). Najkorzystniejsze warunki do badań nad stylem towarzyszą oczywiście studiom etnoarcheologicznym, w związku ze sposobnością do bezpośredniej kontroli kontekstu społecznego (np. J. P. White, D. H. Thomas 1972; J. P. White, N. Modjeska, I. Hipuya 1977; J. P. White, N. Modjeska 1978; D. H. Thomas 1978; 1979, s. 403-410). Sposobność taką, jednak tylko na poziomie indywidualnych wytwórców, stwarzającą badania nad składankami (A. J. Tomaszewski 1986, s. 265), które mogą też być ważną przesłanką do uznania niewielkich, zwartych i gęstych koncentracji wytworów za produkty działalności pojedynczych wytwórców (L. L. Johnson 1977; R. Schild 1980, s. 80-81). Analizy stylistyczne mogą dotyczyć także eksperymentalnie pozyskanych serii wytworów (np. S. Ploux 1983, J. Gunn 1977).

Wszystkie przedsięwzięcia badawcze tego rodzaju, podejmowane niestety w nikłym zakresie, mogą dostarczyć pewnych standardów do oceny społecznych źródeł różnicowania w materiale archeologicznym, a tym samym – zwłaszcza w przypadku badań etnoarcheologicznych – przyczynić się do budowania ogólniejszych wniosków.

W kontekście archeologicznym wyjątkowo korzystne warunki do badania stylu w wytworach kamiennych na poziomie większych całości społeczno-kulturowych, znajdujących się w centrum zainteresowań archeologii, istnieją tam, gdzie wytworom takim towarzyszą inne kategorie zabytków, zwłaszcza ceramika (np. B. Balcer 1983). Jej podziały archeologiczne można ze znacznie większą dozą pewności korelować z prahistorycznymi podziałami społeczno-kulturowymi. W przypadku paleolitu i mezolitu wchodziłyby tu w rachubę wytwory z surowców organicznych i zabytki sztuki, które jednak – jak wiadomo – z różnych względów nie są materiałem masowym (por. jednak R. R. Newell, D. Kielman, T. Constandse-Westermann, W. v. d. Sanden, A. v. Gijn b.d.; M. Conkey 1978, s. 79-80; C. Gamble 1982).

3.1. TYPOLOGIA. NARZĘDZIA. TYPY I FREKWENCJE TYPÓW NARZĘDZI

Typologia odgrywa w archeologii, jak i w innych dyscyplinach empirycznych, podstawową rolę. Stanowi „idiom myślenia” (J. Sackett 1982,

s. 78), „podstawowe narzędzie w badaniu kulturowym” (J. A. Ford 1954a, s. 42), a koncepcja i uprawianie jej są „ogniskowym punktem archeologii” (K. C. Chang 1967, s. 4). Powszechna zgodność co do odgrywanej roli nie idzie jednak w parze z jednomyślnością co do znaczenia, jakie przypisać można wyróżnianym typom, co do ich arbitralności bądź realności, istnienia typologii lepszych bądź gorszych, ich standaryzacji i konieczności tworzenia typologii pojedynczych, uniwersalnych, bądź też wielu, zależnych od badanego kontekstu czy problemu. Typologia badanych przez archeologię obiektów i zjawisk do tego stopnia koncentruje często wysiłki, że niekiedy alienuje się jako sfera działalności naukowej od realnych celów poznawczych, jakie archeologia – nauka społeczna – ma czy może mieć do spełnienia. Nie zawsze jest jasne, czemu klasyfikacja materiału ma służyć poza redukcją powtarzających się opisów (A. D. Krieger 1965, s. 142). Nad wątpliwościami tego rodzaju przechodzi się na ogół do porządku, i nie jest to dziwne z punktu widzenia dążeń do integracji ogromu ilościowego materiału przy jego niejednoznaczności i niejednorodności. W konsekwencji jednak kategorie podziałów typologicznych na ogół automatycznie uznawane są za jednostki mające bezpośrednie odniesienie do kulturowej orientacji archeologii, przy czym kultura pojmowana bywa swoiście wąsko, na miarę tego jej zniekształconego i zubożonego fragmentu, który dostępny jest obserwacji archeologicznej (L. S. Klejn 1979, s. 51). Wydzielane typy z przypisanymi im konotacjami kulturowymi niejako „mierzą” kulturę i w ich kategoriach dokonywana jest interpretacja materiału, sprowadzająca się często do systematyki czasowo-przestrzennej. Wyjątkowo znacząca rola przypadła typom wytworów, których występowanie ogranicza się do wąskich segmentów czasu i przestrzeni i którym przypisać można walor paleontologicznej skamienieliны przewodniej.

Zasadność takiego podejścia nie dla wszystkich była oczywista i od kilkudziesięciu już lat znaczna część piśmiennictwa zaangażowana jest w „debatę typologiczną”. Pojawiły się zwłaszcza wątpliwości co do realności i znaczenia typów oraz różne propozycje dotyczące „właściwego” konstruowania typologii, użytecznych dla rozmaicie zresztą pojmowanych celów archeologii. Zakwestionowano tradycyjną fenomenologiczną orientację, w której walor norm kulturowych przysługiwać miał typom wydzielanym empirycznie, zgodnie z obserwowalną naturą przedmiotów, i kanonizowanym jako „prawda” (J. N. Hill, R. K. Evans 1972, s. 235) oraz uznawanym za naturalne jednostki egzystencjalne i kulturowe. Krytyka widzenia typów takiego, jakby były one jedynymi, na które można podzielić dany materiał, dotyczyła różnych aspektów i konsekwencji tego podejścia. Ogólnie zarzucano mu, że tworzy „archeologiczny konserwatyzm fałszywej rzeczywistości i niewłaściwie umieszczoną konkretność” (J. O. Brew 1946, s. 61), „iluzoryczny konkret...akademizm...fetyszyzm” (G. Laplace 1974, s. 95) i że prowadzi do „wrózenia z typów” (J. J. Ebert 1979, s. 64). Przed reifikacją typów jako częstą pokusą i pułapką przestrzegano także w ogół-

niejszych wywodach na temat typologii w naukach społecznych (E. Tiryakian 1968, s. 179).

Propozycje wyjścia z impasu, „kryzysu typologii” (L. S. Klejn 1979, s. 59), były zróżnicowane. Część badaczy uznała, że typy nie mają realności, są wynalezione przez archeologów, nałożone na materiał i arbitralne, i że należy liczyć się z istnieniem w materiale licznych, płynnych i nieznanych pod względem ważności granic (J. O. Brew 1946, s. 46; J. A. Ford 1954a; 1954b). Przeciwwstawiano się jednak temu pogładowi wskazując, że nieprzypadkowe wiązki atrybutów istnieją, i że w tym sensie typy są niewątpliwie realne (J. N. Hill, R. K. Evans 1972, s. 261). Do ustalenia typów konieczne jest jedynie użycie właściwych metod statystycznych (A. Spaulding 1953; 1954) bądź „metody typologicznej” (A. D. Krieger 1944), która – poprzez ustalenie ciągłości w przestrzennym rozkładzie atrybutów – powinna doprowadzić do odkrycia typów pozwalających na identyfikację kultur i śledzenie ich w czasie i przestrzeni. Zauważono jednak przy okazji, że istnieje wiele możliwych podziałów materiału, że nie ma typologii, która służyłaby wszystkim celom (A. Spaulding 1954), nie ma „najlepszych typów”, a uniwersalna typologia jest utopią. Odróżniono więc typy historyczne od opisowych (I. Rouse 1960, s. 317), morfologiczne, historyczne, funkcjonalne i kulturowe (J. H. Steward 1954), typy kulturowe i powierzchniowe (W. W. Taylor 1948, s. 56). Natomiast o najlepszej typologii można mówić o tyle, o ile jest ona najbardziej użyteczna dla większości rozpatrywanych w danym czasie problemów archeologicznych.

W centrum uwagi pozostawało oczywiście poszukiwanie i wyróżnianie typów o sprawdzonym znaczeniu historyczno-kulturowym (A. D. Krieger 1944, s. 272-273; I. Rouse 1939, s. 15; J. A. Ford 1954a; 1954b). Typy takie miałyby informować nas o pojęciach i ideach w umysłach wytwórców (I. Rouse 1939, s. 15), ich wzorcach umysłowych, które realizowali w pewnej interpretacji i z rozmaitym powodzeniem (A. D. Krieger 1944, s. 278), bądź o preferowanej przez wytwórców kombinacji atrybutów (A. Spaulding 1953, s. 305).

I. Rouse (1939, s. 15; 1960, s. 313; 1970, s. 9) zasugerował, że do tak normatywnie zorientowanego badania niekonieczne jest branie pod uwagę morfologicznych całości, jakie stanowią artefakty, ale że równie owocne może być skoncentrowanie się na poszczególnych ich aspektach (modes), które odpowiadają standardom społeczności i ujawniają zwyczajowe sposoby wytwarzania i użytkowania przedmiotów. Aspekty takie są nawet bardziej naturalną jednostką badania kulturowego, podczas gdy typy, tworzone na podstawie wyselekcjonowanych przez badacza aspektów, są jednostką arbitralną, skoro różni badacze mogą uwzględniać różne aspekty w konstruowaniu typów (I. Rouse 1960, s. 318). Aspekty takie lub ich zespoły, niekoniecznie typologiczne, mogą bardziej niż typy być pomocne w grupowaniu stanowisk na kultury, określaniu przynależności kulturowej zespołów, badaniu dystrybucji kultur, tradycji czy horyzontów stylistycznych oraz

w badaniu zmiany kulturowej (I. Rouse 1960, s. 319-321). Dotarcie do tych aspektów, które posiadałyby pożądaną sens kulturowy, odbywałoby się drogą „klasyfikacji analitycznej” poszczególnych atrybutów formalnych, mających różne znaczenia.

Innym nurtem, który nawiązywał do poglądów A. Spauldinga i z którym wiązano nadzieję na uwolnienie archeologii od impresjonistycznego charakteru dawniej uprawianej typologii i taksonomii, był nurt analityczny, najpełniej wyrażony w dziele D. L. Clarke'a (1968). Związany on jest z empiryzmem o tyle, że podstawą jest obserwowalna natura przedmiotów. Odejście od subiektywizmu i arbitralności w ich badaniu oraz ujawnienie ich kulturowej zawartości ma być gwarantowane przez przejście – drogą zastosowania odpowiednich procedur matematycznych – od zamąconego przypadkowymi oddziaływaniami powierzchniowego zróżnicowania do wykazującej regularne zróżnicowanie głębi. Kolejne poziomy zdyscyplinowanego taksonomicznego grupowania: atrybutów w typy artefaktów, typów w kultury i dalej – wyróżnianie grup kultur i technokompleksów, mają określony sens kulturowy i społeczny. Atrybut formalny, stanowiący podstawę archeologii analitycznej, jest wg D. L. Clarke'a (1968, s. 138, 406) „fundamentalną i nieredukowalną logicznie cechą o dwóch lub większej ilości stanów...najmniejszym wspólnym mianownikiem artefaktów” i ma normatywne znaczenie „fragmentu zamierzonego i celowego behawioru”. Jak jednak zauważa L. S. Klejn (1979, s. 65-66), morfologiczne atrybuty wytworów, będące podstawą całego przedsięwzięcia, są niejednoznaczne pod względem kulturowym i stąd sens całości wyższego rzędu, otrzymywanych przez uśrednienia, korelacje i asocjacje, również pozostaje niejednoznaczny. Taką wieloznaczność podkreślał też L. R. Binford (1965, s. 206), gdy wskazywał, że formalne zróżnicowanie w artefaktach nie ma i nie może mieć pojedynczego znaczenia w funkcjonującym systemie kulturowym i że są atrybuty odnoszące się do technologii, podstawowej funkcji i społecznego kontekstu wytwarzania i użytkowania. Nie zgadzają się też z D. L. Clarke'iem J. N. Hill i R. K. Evans (1972, s. 265) stwierdzając, że każdy atrybut jest podzielny i ma swoje własne atrybuty. Podejście D. L. Clarke'a, a także A. Spauldinga, krytykują również J. E. Doran i F. R. Hodson (1975; F. R. Hodson 1980), którzy uważają, że typ nie jest raczej skupieniem atrybutów, ale skupieniem podobnych przedmiotów w przestrzeni wyznaczonej przez cechę bądź zespół cech. Rozszerzają oni tę zasadę na wyższy poziom taksonomii, gdzie zespoły łączą się w kultury, wprowadzając zamiast przedmiotu i typu ogólniejsze pojęcia: jednostki i skupienia, przy czym skupienie podobnych jednostek (przedmiotów bądź zespołów) opisuje konstelacja zmiennych (cech) ze wskazaniem na właściwe skupieniu średnie wartości i przedziały zmienności poszczególnych cech. Autorzy ci zwracają uwagę na potencjalną, niekonięcznie jednak w przypadku klasyfikacji politetycznej, różną istotność zmiennych przy wyznaczaniu konstelacji, wynikającą z badanego problemu. Rozpatrują też takie aspekty klasyfikacji, jak podział na równorzędne skupienia bądź ich hierarchię

na różnych poziomach podobieństwa. Z możliwością istnienia konkurencyjnych rodzajów podobieństwa wiąże się często – wbrew skłonnościom i dążeniu do zawarcia jak największej ilości aspektów w pojedynczej klasyfikacji – konieczność tworzenia dla tych samych jednostek (przedmiotów bądź zespołów) konkurencyjnych klasyfikacji.

Inną perspektywę zaprezentował antyindukcjonistyczny nurt hipotetyczno-dedukcyjny (C. G. Hempel 1966), przeszczepiony na grunt archeologii i uprawiany głównie przez badaczy amerykańskich, za sprawą przede wszystkim L. R. Binforda. Punktem wyjścia są tworzone przez badacza hipotezy dotyczące przeszłej rzeczywistości, następnie zaś weryfikacja, a właściwie sprawdzanie niefalsyfikowalności tych hipotez przez konstrukcję testów, w które uwikłane są dane archeologiczne. Tak uprawiana dyscyplina nie wychodzi od tradycyjnego grupowania materiału i generalizowania jego zróżnicowania, ale czerpie z różnych wymiarów tego zróżnicowania. Selekcja atrybutów powinna być dyktowana problemem badawczym, próbnymi wnioskami i hipotezami (J. N. Hill, R. K. Evans 1972, s. 252-260; P. J. Watson, S. A. LeBlanc, C. L. Redman 1971, s. 27).

Zarysowane powyżej, w sposób powierzchowny i daleki od wyczerpującego, ogólne problemy i spory dotyczące typologii i taksonomii oraz ich znaczenia⁵, odnoszą się również do tej części archeologii, dla której podstawą źródłową są wytwory kamienne. To, w jakim sensie i w jakiej mierze ten wyselekcjonowany, w znacznym stopniu przez naturę, segment stanowić może reprezentację przeszłej kultury i społeczeństwa, jest pytaniem daleko wykraczającym poza nie budzący od dość dawna wątpliwości pewnik, że wytwory są dziełem istot posiadających kulturę.

Kategorię zabytków kamiennych wyjątkowo uprzywilejowaną w badaniach zawsze stanowiły narzędzia, uznawane za docelowy produkt wytwórczości. W szczególności zaś na zróżnicowaniu w tej grupie wytworów koncentrowała się znaczna część wysiłków badawczych, które w ramach kulturowo-historycznej orientacji zmierzały do wyznaczania jednostek taksonomicznych mających znaczenie społeczno-kulturowe. Typy narzędzi wyróżniane, w sposób mniej lub bardziej intuicyjny bądź sformalizowany, na podstawie techniki ich uzyskiwania, rodzaju półsurowca, techniki wtórnego opracowania i cech morfologicznych okazów (D. de Sonneville-Bordes 1974-1975, s. 29), przy niesystematycznym uwzględnianiu zdroworozsądkowych przesłanek dotyczących domniemanej funkcji, zyskały walor zasadniczej jednostki analitycznej. Paradigmat kulturowo-historyczny przyznał przy tym wyjątkowo ważne miejsce tym typom, które cechowała wysoka diagnostyczność w systematyce

⁵ Od sporów takich nie jest też wolna filozofia (por. np. G. Banaszak 1979, gdzie rozróżnienie na klasyfikację „ontyczną” i „epistemiczną”) ani nauki biologiczne, w których typologia i taksonomia uprawiane są w sposób znacznie bardziej zaawansowany i dotyczą bardziej „naturalnych” obiektów, niż ma to miejsce w archeologii (por. np. D. B. Kroenberga 1985).

czasowo-przestrzennej zespołów. W konsekwencji na ujawnianiu takich typów zaangażowana była znaczna część badań, a niekiedy nawet wyobrażeń o celach archeologii.

Bogate i zróżnicowane środkowopaleolityczne materiały z Francji okazały się mniej wdzięcznym przedmiotem do wykrywania tego rodzaju diagnostycznych typów i dla tych właśnie materiałów F. Bordes (1950) wypracował swoją oryginalną metodę opisową i porównawczą, w której nie poszczególne typy, ale frekwencje uporządkowanych na liście, standardowych typów miały walor diagnostyczny dla zespołów o przyjętej homogeniczności depozycyjnej.

Pozwoliło to F. Bordesowi (1953; 1961a; 1961b) na wydzielenie 4 rodzajów musterieniu, które – po odrzuceniu innych hipotez – związał z czterema odrębnymi populacjami społeczno-kulturowymi – „plemionami”. Ponieważ 4 rodzaje zespołów mustierskich następowały po sobie nieregularnie w różnym porządku w długich sekwencjach stratygraficznych, trzeba było uznać, że reprezentowane przez nie 4 „plemiona” egzystowały współcześnie sobie na tym samym obszarze przez kilkadziesiąt tysięcy lat. Z czasem „metoda Bordesa”, a także wyprowadzone z niej implikacje teoretyczne stały się standardem badawczym rozpowszechnionym w archeologii paleolitu, a częściowo i mezolitu, Starego Świata. Wydzielanym na tej zasadzie jednostkom przyznawano, mniej lub bardziej milcząco, konotacje społeczno-kulturowe.

Prace L. R. Binforda i S. R. Binford (np. 1966; 1969) ukazały jednak możliwość innej interpretacji materiałów środkowopaleolitycznych skategoryzowanych na typy z listy F. Bordesa. Drogą analizy czynnikowej wyróżnili oni w kilkunastu zespołach mustierskich z Bliskiego Wschodu i z Francji niezależne od siebie wiązki typów (czynniki) współzmiennych ze sobą pod względem frekwencji. Każdą z takich wiązek można było powiązać z odmiennym rodzajem czynności, które wykonywane były w różnym zakresie, w różnych miejscach i czasie reprezentowanych przez poszczególne zespoły. Wywiedli oni stąd wniosek, że zróżnicowanie typologiczne w zespołach mustierskich nie jest kulturowe, a funkcjonalne, i wiąże się ze specjalizacją czynnościową i charakterem osad reprezentowanych przez zespoły. „Wyzwanie” to zaowocowało w piśmiennictwie rozległą dyskusją (por. L. R. Binford 1973, gdzie podsumowanie konkurencyjnych argumentów), w której co prawda oponenti nie przekonali się wzajemnie, ani też nie wyłonił się kompromisowy pogląd co do znaczenia zróżnicowania typologicznego musterieniu⁶, ale która przyczyniła się do ujawnienia rozmaitych przesłanek warunkujących nasze myślenie i obraz przeszłości oraz ogłęd i rozumienie danych archeologicznych. W swoich późniejszych pracach główni oponenti w tej dyskusji – F. Bordes (1981) i D. de Sonneville-Bordes (1981) z jednej oraz L. R. Binford (np. 1982) z drugiej strony – propagowali i starali się udokumentować odmienne

⁶ Dyskusja ta, wiążąca się często z problemem przejścia od środkowego do górnego paleolitu, trwa zresztą nadal (np. J.-M. Le Tensorer 1978; N. Rolland 1981; F. Bordes 1981; R. White 1982; N. M. Ashton 1983; 1985; L. A. Orquera 1984).

widzenie kultury i jej archeologicznej manifestacji. Ci pierwsi – jako nie-wzruszonego bytu, zmienianego przez człowieka mniej chętniej niż geny (F. Bordes 1968, s. 144), L. R. Binford (np. 1972, s. 264; 1982), za L. A. White'em (1959, s. 8) – jako „ekstrasomatycznych środków adaptacji człowieka do środowiska społecznego i fizycznego”, modyfikowanych i różnicujących się w zależności od bieżącej sytuacji systemu zmagającego się z różnymi warunkami.

Leżąca u podstaw „metody Bordesa” zasada, która w lapidarnym sformułowaniu D. de Sonneville-Bordes (1975, s. 38) orzeka, że „w obrębie danej kultury w danym rejonie i okresie typy narzędzi i ich proporcje są stałe”, nie znalazła jednak potwierdzenia m. in. w badaniach paleo-indiańskich stanowisk Nowego Świata, gdzie podstawą systematyki kulturowej są zróżnicowane typologicznie ostrza: frekwencje kategorii narzędziowych były często różne w różnych geomorfologicznie i sezonowo stanowiskach należących do tych samych kultur, a zbliżone dla stanowisk kulturowo różnych, ale znajdujących się w tej samej sytuacji geomorfologicznej. L. R. Binford (1982, s. 180-181), który cytuje te badania, podkreśla raz jeszcze, że frekwencje typów narzędzi składające się na typy zespołów informują nas w przypadku zespołów środkowopaleolitycznych o różnicach organizacyjnych związanych z dynamiką wewnętrzną systemów społeczno-kulturowych. Natomiast obraz górnego paleolitu w ujęciu listy typologicznej byłby odmienny i wynikał z wyższości organizacyjnej systemów górnopaleolitycznych. Jej wyrazem, jak wspomniano, miałyby być pojawienie się narzędzi zachowywanych do przyszłego użytkowania i w związku z tym starannie kształtowanych, z czym wiązało się zawieranie w nich wkładu stylistycznego i co prowadziło z kolei do powstawania „swoistych form narzędzi i wariantów stylistycznych narzędzi analogicznych” (L. R. Binford 1973, s. 250), ograniczonych w swym zasięgu przestrzennym i czasowym. Stabilność zaś frekwencji typów w zespołach z danego przedziału czasu i przestrzeni wynikać miałyby z faktu, że owe zachowywane narzędzia wychodziły z użycia w sposób losowy, wobec czego w składzie zespołów z danego regionu i odcinka czasu manifestowałyby się swoista entropia uniformizująca skład zespołów. W innym miejscu L. R. Binford (1983c, s. 373-375) wskazuje jednak dodatkowo na nowsze opracowania zachodnioeuropejskiego górnego paleolitu, które nie potwierdzają poglądu o jednolitości zespołów i ich stopniowej ewolucji: nie daje się utrzymać, w świetle aktualnych ustaleń stratygraficznych, twierdzenia o współczesności podobnych typologicznie zespołów z różnych stanowisk, a sekwencje nowo odkrywane nie powielają „sekwencji klasycznej”. Również R. White (1982, s. 173-175) wykazuje znaczne zróżnicowania we frekwencjach grup typologicznych ryłców i drapaczy w zespołach tych samych faz orygniaku i magdalenieniu, a także brak regularnych trendów ewolucyjnych w tych frekwencjach.

Z polemikami spotkały się już wcześniej bardziej formalne aspekty „metody Bordesa”. Podnoszono m. in. nieuwzględnianie w listach typolo-

gicznych informacji na temat surowców, techniki, rozmiarów i funkcji narzędzi, problem czasowo-przestrzennego zakresu list typologicznych, krytykowano intuicyjny sposób wyróżniania typów oraz ich uporządkowanie w obrębie listy (por. D. de Sonneville-Bordes 1974-1975, gdzie zebranie tego rodzaju zarzutów i dyskusja z nimi).

Z dyskusji na temat znaczenia różnicowania typologicznego zespołów paleolitycznych nie naruszona wyszła utrwalona konwencja obserwacyjna, jaką stanowią typy narzędzi oraz asocjacje typów w obrębie zespołów. Zespoły są nadal porównywane i grupowane na tej podstawie, przy czym niekiedy bardziej wyrafinowane pod względem formalnym staje się wyróżnianie typów (dla materiałów z Polski np. J. K. Kozłowski 1972; K. Sobczyk 1975), jak i łączenie opisanych w ich kategoriach zespołów w większe całości (dla materiałów z Polski np. R. Schild 1975; M. Chmielewska 1978). W interpretacji uzyskanych wyników grupowania zaznacza się niekiedy tendencja do bardziej powściągliwego odwoływania się do terminologii o formalnym charakterze kulturowym (np. R. Schild 1975).

Ujawnianie podobieństwa między zespołami, określane na podstawie typów i grup typologicznych, niewątpliwie muszą odwzorowywać związki społeczno-kulturowe, zwłaszcza gdy zgrupowane w tych kategoriach zespoły wykazują uporządkowanie czasowe i przestrzenne, a nie wykazują związku z czynnikami środowiskowymi (por. J. K. Kozłowski 1980, s. 40-49). Widoczne jest jednak różnicowanie otrzymywanych wyników, zależne od charakteru kategoryzacji danych wyjściowych oraz od obranych metod formalnych porównywania i grupowania. Na przykład J. K. Kozłowski (1980, s. 40-49) przytacza przykłady kontekstów górnopaleolitycznych wskazujące, że zespoły podobne w kategoriach głównych grup typologicznych (ogólnej struktury typologicznej) koncentrują się regionalnie, natomiast podobieństwo określone w kategoriach niższego rzędu (typów i podtypów) jest skorelowane z chronologią i przecina podziały terytorialne. I. Azoury i F. R. Hodson (1973), którzy badali górnopaleolityczne inwentarze ze stanowiska jaskiniowego Ksar-Akil w Libanie, ustalili, że generalizacja listy typologicznej nie pociąga za sobą utraty informacji na temat trendów rozwojowych i związków typologicznych między zespołami, podobnie jak nie zmienia wyników „dowazanie” kategorii nielicznie reprezentowanych. Natomiast zależne od metod grupowania i sposobu kategoryzacji danych typologicznych okazały się wyniki badań M. Chmielewskiej (1978) nad polskimi zespołami późnopaleolitycznymi.

Trudno więc niekiedy oprzeć się wrażeniu, że testowane są w istocie metody formalne pod kątem ich przydatności do uzyskiwania rezultatów zgodnych ze spodziewaną ciągłością kultury w czasie i przestrzeni. Wiadomo jednak, że żadna metoda nie „interpretuje” materiału (F. R. Hodson 1970, s. 103), a ocena poprawności postępowania badawczego na podstawie samej elegancji procedur formalnych pozostaje „rytualistyczna” (D. C. Dunnell 1978, s. 193). Podstawowym krokiem jest dobór właściwych dla badania danych,

ponieważ, jak to jaskrawo przypomina J. Muller (1977; s. 29-30), jeśli śmieci zostaną wprowadzone (do komputera), śmieci zostaną też uzyskane. Wszystko zależy od znaczenia, które w odniesieniu do przeszłości archeolog przypisuje swoim współcześnie czynionym obserwacjom na materiale archeologicznym (L. R. Binford 1972a; 1973, s. 253). Sensowność stwierdzeń czynionych przez archeologa na temat doświadczenia jest funkcją przyjętego paradygmatu (L. R. Binford, J. A. Sabloff 1983, s. 396).

W przypadku zespołów wytworów kamiennych to, co jest odzwierciedlane w ich podobieństwie, jest zależne w oczywisty sposób od cech, w których podobieństwo to jest określone (A. E. Close 1977, s. 2). Rozpowszechnione i utrwalone przekonanie orzeka, że typy narzędzi oraz ich asocjacje i (lub) liczebności w obrębie zespołów mogą być uznane za jednostki analizy, w kategoriach których ujawniają się podobieństwa i różnice kulturowe o pewnych, często milcząco zakładanych, konotacjach społecznych. Jest jednak jasne, że znajdowane przez archeologa zespoły i narzędzia nie są prostą informacją na temat norm kulturowych i przynależności społecznej, specjalnie adresowaną do niego przez wytwórców. Skład typologiczny zespołów z całą pewnością odwzorowuje także ich miejsce w bieżącym funkcjonowaniu systemu społeczno-kulturowego. Same narzędzia nie są spetryfikowanym oprzyrządowaniem ich wytwórców, a raczej bezużyteczną częścią tego oprzyrządowania. Stąd np. morfologia znajdujących narzędzi jest produktem nie tylko kulturowo określonego wzorca, z którym wytwórca przystępował do fabrykacji pożądaných form, ale wynika także z nałożenia się wielu czynników, które spowodowały wyłączenie tych narzędzi z kontekstu systemowego jako na ogół – ale nie zawsze – nieprzydatnych do dalszego wykorzystania. Pomimo że ewentualna funkcja nie ma zasadniczego znaczenia przy tworzeniu typologii, jest oczywiste, że funkcja właśnie stanowiła sferę, w której narzędzia kamienne partycypowały w przeszłym systemie, i że wpływała ona istotnie na ich morfologię. Jednak ten wpływ był nieregularny, a jego rekonstrukcja wymaga pracochłonnych badań. Obok wcześniej zasygnalizowanej (s. 16) komplikacji zależności morfologiczno-behawioralnych, trzeba nadmienić, że różne formy mogły pełnić tę samą funkcję (np. F. Bordes 1979, s. 11; 1981, s. 86), tak na poziomie typów, jak całych grup typologicznych (np. D. Cahen, L. H. Keeley, F. Van Noten 1978, s. 90), i że w roli narzędzi użytkowano wytwory nie posiadające wtórnej obróbki (np. retuszu), która w większości standardów typologicznych jest podstawą do kwalifikowania okazów do kategorii narzędzi.

Pomimo tego nieregularnego wpływu funkcji na morfologię narzędzi, a także skład narzędziowy zespołów, pozostały one głównym przedmiotem nowszych badań stylistycznych, *explicite* zorientowanych na ujawnianie społecznych aspektów przeszłych systemów zbieracko-łowieckich. Nie jest jednakże zakładane, w przeciwieństwie do powszechnego i niekiedy otwarcie głoszonego poglądu (np. I. Azoury, F. R. Hodson 1973, s. 293), że zróżnicowanie

typologiczne jest stylistyczne. Ustalanie zróżnicowania stylistycznego odbywa się drogą uwzględnienia dychotomicznych źródeł wszelkiego zróżnicowania w materiale, którymi są styl i funkcja.

Wyżej przedstawiono J. Sacketta koncepcję izochrestyzmu. Wobec przytoczonych wątpliwości trudno jednak koncepcję tę uznać za wysoce innowacyjną i bardziej operacyjną w stosunku do podejścia standardowego. Sam J. Sackett unaocznia swoje tezy przykładami zaczerpniętymi ze współczesności bądź odnoszącymi się do materiału archeologicznego, ale poczynionymi w ramach podejścia standardowego. Jakkolwiek zapowiada on zilustrowanie swych rozważań, słusznie odżegnuje się od sformułowania dyrektyw, które byłyby uniwersalnie stosowalne, wskazując, że zróżnicowanie stylistyczne ustalone dla jednego kontekstu archeologicznego może mieć znaczenie funkcjonalne w innym kontekście, i że zależne od konkretnego badanego kontekstu jest przyjęcie określonej metodologii (J. Sackett 1982, s. 79, 105, 108). W swoich rozważaniach polemizuje on też z poglądami, które wiążą styl z wybranymi segmentami materiału archeologicznego.

Wybór narzędzi, które są takim wyodrębnionym segmentem w poszukiwaniu stylu, dyktują różne racje, nie zawsze wzajemnie zgodne. Rację psychologiczną stanowi zapewne przywiązanie do tej kategorii materiału, utrwalone przez dotychczasową tradycję akademicką, natomiast podstawową przesłanką rzeczową jest fakt, że kategoria ta ma określone miejsce w cyklu wytwórczym. Selekcja ma jednak miejsce i w obrębie już tak zawężonego segmentu. M. Collins (1975, s. 22) oraz E. N. Wilmsen (1974, s. 93, 108) widzą w narzędziach dogodny przedmiot badań nad stylem, gdyż są to formy w największym stopniu przetworzone, wykończone i zróżnicowane, a więc noszące potencjalnie najwięcej znamion wkładu związanego ze społecznym kontekstem wytwarzania. Wychodząc z tego punktu widzenia E. N. Wilmsen bada pod względem stylistyki dwustronne ostrza Folsom, rezygnując nawet z narzędzi jednostronnie retuszowanych. Z poglądem takim nie zgadza się, jak widzieliśmy, J. Sackett (1982, s. 103), przytaczając m. in. wyniki badań L. G. Strausa (1977) nad zróżnicowaniem ostrzy solutrejskich z dwóch regionów w Kraju Basków w Hiszpanii. Ostrza nie były, wbrew uzasadnionym przypuszczeniom, dystynktywne morfologicznie dla każdego z tych regionów. Za przyczynę braku zróżnicowania, czyli spodziewanej ekspresji stylistycznej, L. G. Straus (1977, s. 212) uznał wąskie wymogi funkcjonalne związane z systemem oprawy i sposobem użycia ostrzy. A. E. Close (1977, s. 6-7) oraz M. Lenoir (1975, s. 48) podkreślają, że wypracowane formy są raczej nośnikiem indywidualnej, a nie grupowej, ekspresji stylistycznej (por. niżej). Ten sam zarzut odnosi A. E. Close do koncepcji L. R. Binforda (1972a, s. 265; 1973) o kumulacji społecznie znaczącego wkładu stylistycznego w narzędziach przeznaczonych do długotrwałego użytku i w związku z tym starannie kształtowanych i zachowywanych (curated). Sam L. R. Binford (1973, s. 243) przyznaje przy tym, a A. E. Close (1977, s. 6) i J. Sackett (1982, s. 90-94) polemizując z tą koncepcją podnoszą fakt, że okazy takie

powinny być nieliczne w zespołach. Można wspomnieć tu także o badaniach eksperymentalnych J. J. Flennikena i A. W. Raymonda (1986) sugerujących, że ze względu na pracochłonność dwustronne ostrza paleoindiańskie były naprawiane po złamaniach, co prowadziło do znacznych zmian w morfologii; wobec tego walor diagnostyczny wyróżnianych morfologicznych typów ostrzy może być mniejszy niż się im przypisuje.

3.2. BADANIA STYLISTYCZNE NARZĘDZI – ATRYBUTY STYLISTYCZNE I FUNKCJONALNE

A. E. Close, czyniąc z narzędzi przedmiot serii swoich badań stylistycznych, koncentruje się na tych ich typach, które są licznie reprezentowane w zespołach. Zapewniając statystyczną testowalność hipotez, chroni ją to zarazem przed niedogodnościami stwarzanymi przez sugestie E. N. Wilmsena i L. R. Binforda: trudnością rozpoznawania narzędzi zachowywanych jako takich i odróżniania stylu indywidualnego od grupowego, a także przed problemami związanymi ze znaczeniem braku zachowywanych bądź opracowywanych w dużym stopniu narzędzi w uboższych zespołach. Również D. Stiles (1979a, s. 3) uważa, że w badaniach stylistycznych powinny być brane pod uwagę typy narzędzi o dużej liczebności, ze względu na probabilistyczny charakter koniecznych operacji statystycznych. Duże liczebności okazji umożliwiają też P. A. Gendelowi (1982; 1984, s. 58-59) przeprowadzenie studiów nad zróżnicowaniem stylistycznym w mezolitycznych zespołach pn.-zach. Europy. Dokonany przez siebie dobór grupy typologicznej zbrojników i ostrzy, a niewzięcie pod uwagę innych, równie licznych kategorii narzędzi, uzasadnia on dodatkowymi przesłankami: dobrze rozpoznaną chronologią ostrzy i zbrojników oraz ich standaryzacją morfologiczną w obrębie poszczególnych typów tej grupy, co pozwala na kwalifikację wykrytego zróżnicowania jako stylistycznego. Przytacza on także przesłankę antropologiczną, jaką jest potencjalna partycypacja strzał w kontekstach społeczno-użytkowych mogących powodować przenoszenie przez nie informacji o przynależności społecznej użytkowników (P. A. Gendel 1984, s. 47; por. też cytowane badania P. Wiessner 1983).

Typy narzędzi, określone zgodnie z tradycyjnymi (A. E. Close, P. A. Gendel), bądź znacznie zmodyfikowanymi i bardziej sformalizowanymi (D. Stiles) schematami typologicznymi, dobrane na podstawie rozmaitych przesłanek, pozostają jednostką analizy – tyle że pośrednią – w badaniach stylistycznych. Zakłada się, że podział typologiczny ma pewne odniesienie do funkcji i w związku z tym umożliwia porównywanie rzeczy porównywalnych (P. A. Gendel 1982, s. 53; 1984, s. 47, 59)⁷. Natomiast bezpośrednio

⁷ Jak już wspomniano, założenie to, sprowadzające się do uznania związku morfologii z funkcją, jest w dużej mierze uproszczeniem. Schematy typologiczne budowane na podstawie odnoszących się do funkcji cech morfologicznych, w tym – śladów zużycia, są na razie nieliczne (por. M. B. Schiffer 1979, gdzie bibliografia niektórych przykładów: R. C. Dunnell,

jednostką analizy i obserwacji są jakościowe i ilościowe atrybuty wytworów, rejestrowane dla poszczególnych klas typologicznych w zespole pod kątem frekwencji ich alternatywnych kategorii jakościowych bądź wartości pomiarów.

Ustalanie stylistycznego charakteru atrybutów morfologicznych odbywa się jednak rozmaicie i zależy od przyjętej przez poszczególnych badaczy postawy teoretycznej i metodologii, a także od natury badanego materiału.

Dla A. E. Close (1977; 1979; 1980) jest to podstawowy krok badawczy w całej serii przeprowadzonych przez nią analiz stylistycznych późno- i epipaleolitycznych zespołów z pn. i pn.-wsch. Afryki. Zdaniem tej autorki stylistyczny charakter atrybutów należy wykazać, a nie przyjmować z góry jako taki. Wychodzi ona z założenia, że zróżnicowanie morfologiczne w obrębie klas wytworów determinowane jest głównie przez dwa niezależne od siebie „wektory”: funkcję i styl. Także i inne, niezależne „wektory”, np. ograniczenia związane z surowcem, technologią czy też czynniki losowe, mogły wpływać na morfologię wytworów, ale w badanym przez tę autorkę materiale wpływ ten mógł być pominięty. Założenie o determinującym wpływie na formę niezależnych od siebie funkcji i stylu operacjonalizuje się w badaniu na poziomie poszczególnych atrybutów, rozpatrywanych w obrębie klas typologicznych; dany atrybut w klasie determinowany jest przez styl albo – przeciwnie – przez funkcję. Określenie stylistycznego bądź funkcjonalnego charakteru atrybutu odbywa się poprzez testowanie jego zależności od cech na tych samych wytworach, które można uznać za funkcjonalne. W szczególności brak związku z cechami funkcjonalnymi pozwala uznać atrybut za stylistyczny. Nie dysponując danymi dotyczącymi rzeczywistej funkcji badanych wytworów, A. E. Close wyróżnia na wstępie te ich atrybuty i cechy, które można z pewnym prawdopodobieństwem zidentyfikować jako funkcjonalne. Są to przede wszystkim cechy metryczne oraz obliczone na ich podstawie wskaźniki. Z funkcją też mogą wiązać się takie właściwości, jak względne frekwencje złamanych i całych okazów w klasie oraz, w przypadku głównie badanej grupy typologicznej wiórków tylcowych, typ morfologiczny w obrębie tej grupy. Badana jest także korelacja między względnymi frekwencjami alternatywnych stanów atrybutów a chronologią zespołów. Wykazanie kierunkowej zmiany (seriacji) jest uznawane za wynik działania nie określonych bliżej procesów, nie jest więc wyjaśnieniem takim, jakim jest wykazanie stylistycznego bądź funkcjonalnego zdeterminowania atrybutu. Porównaniu poddany może być ponadto rozkład względnych frekwencji stanów atrybutu w zespołach oraz rozkład prawo- i leworęczności ekstrapolowany ze współczesnych badań różnych populacji ludzkich.

S. K. Cambell 1977). D. J. Meltzer (1981, s. 314-315, 317) podkreśla, że takie funkcjonalne klasyfikacje nie wymagają ustalenia rzeczywistego prahistorycznego użycia i że dla potrzeb analizy wystarcza oprzeć się na założeniu, że identyczne ślady zużycia są wskaźnikiem identycznej funkcji: nie jest ważne z pewnego punktu widzenia, czy drapacze wykazujące takie same ślady pracy były używane jako łyżki czy też do obróbki skór.

Ustalenie podobieństwa rozkładów oznaczać mogłoby działanie czynników „demograficznych”, a więc niestylistycznych i niefunkcjonalnych. W końcu badana jest wzajemna zależność testowanych atrybutów: zaistnienie takiej zależności byłoby oznaką, że testowane atrybuty nie powinny być rozróżniane, gdyż byłyby to w sensie analitycznym pojedynczy atrybut.

Owe badane pod względem stylistyki atrybuty wiążą się przede wszystkim z pozycją poszczególnych części morfologicznych (np. tylca na wiórkach tylcowych) na zorientowanych standardowo okazach. Biorąc np. pod uwagę symetrię półsurowiaków względem ich osi dłuższej, stosunek ilości wiórków z tyłcem na lewej krawędzi do ilości okazów z tyłcem na krawędzi prawej powinien być zbliżony do 1:1. Tymczasem względne frekwencje tych dwóch alternatywnych stanów atrybutu „lateralizacja tylca” są w zespołach istotnie różne od spodziewanego stosunku 1:1, a ponadto wykazują duży zakres zróżnicowania między zespołami. Testowana jest więc zależność tego atrybutu od wymienionych atrybutów i właściwości niestylistycznych i – po ewentualnym wykazaniu niezależności – względna frekwencja wiórków z tyłcem na lewej krawędzi i wiórków z tyłcem na krawędzi prawej może być uznana za cechę stylistyczną zespołu. Podobnie testowany jest np. typ retuszu czy, w przypadku półtylczaków, kształt półtylca.

Poszczególne atrybuty różnych klas typologicznych testowane są odrębnie dla każdego zespołu, gdyż wyniki testów uzyskane dla jednego nie muszą być (i niekiedy nie są) ważne dla innych zespołów. Następnie każdy zespół opisany jest w kategoriach tak ustalonych atrybutów stylistycznych, tj. względnych frekwencji alternatywnych stanów poszczególnych atrybutów stylistycznych w odpowiednich klasach typologicznych narzędzi. Te względne frekwencje są następnie przetwarzane na procenty, po czym wartości procentowe są „dekorelowane” poprzez ich konwersję na miary kątowe wyrażone w radianach. „Dekorelacja” procentów (z definicji zależnych od siebie, skoro sumują się do 100) jest konieczna dla następnej części analizy zespołów, jaką jest ich grupowanie w kategoriach tak przetworzonych atrybutów stylistycznych metodą głównych składowych czy analizą skupień. Otrzymane ugrupowania powinny łączyć zespoły w sposób odzwierciedlający społeczno-kulturowe związki pomiędzy grupami ludzi, których zespoły te są pozostałością.

O ile obiektem zainteresowań A. E. Close są powiązania społeczno-kulturowe pomiędzy stanowiskami często odległymi od siebie znacznie w czasie i przestrzeni, P. A. Gendel stawia sobie za cel badań stylistyki i mikrolitycznych ostrzy i zbrojników ustalenie nie tylko tego rodzaju związków (1982), ale i natury procesów społecznych zachodzących w stosunkowo wąskich przedziałach czasu (wczesny, środkowy i późny mezolit) w mniejszym regionie pn.-zach. Europy (1984). Wychodzi on z założenia, że możliwe jest wykrycie na tej podstawie dwóch rodzajów procesów: interakcji społecznej i wymiany informacji, i że kluczem do orzekania na temat natury procesów jest przestrzenna dystrybucja cech stylistycznych. Podkreśla on przy tym, że

frekwencje typów zbrojników w zespołach mogą być zależne od funkcjonalnego charakteru osad (wykonywane czynności, długość zasiedlenia, wielkość grupy ludzkiej) i że wobec tego jako takie nie mogą być brane pod uwagę w badaniu interesujących go kulturowo-społecznych aspektów zróżnicowania zespołów; lepiej już temu celowi służy rejestrowanie typów przewodnich. Badanie zróżnicowania stylistycznego opiera się na 3 rodzajach informacji: wystąpieniu bądź niewystąpieniu typu, frekwencji atrybutów stylistycznych oraz danych metrycznych. Dane metryczne uwzględnione są oczywiście dla klas o większej liczebności. Jest to, jak widać, odmienna niż u A. E. Close kwalifikacja danych metrycznych, zgodna jednak z cytowanymi obserwacjami P. Wiessner (1983) oraz z sugestiami D. Stilesa (1979a, s. 3-4) i F. Bordesa (1979, s. 11)⁸. Ograniczenia w wykorzystaniu atrybutów jako stylistycznych wiążą się głównie z niedostateczną liczebnością okazów w niektórych kolekcjach, ewentualną niehomogenicznością kolekcji, brakiem zróżnicowania niektórych cech formalnych na dużych obszarach, a także ze względem praktycznym, jakim jest potencjalnie nieskończona ilość atrybutów formalnych i ich kombinacji (P. A. Gendel 1984, s. 72).

Dla każdego okazu odnotowywana jest seria standardowych pomiarów ciągłych, tj. długość, szerokość i grubość, oraz seria kilku lub kilkunastu atrybutów jakościowych, dobranych zależnie od przynależności okazu do jednej z podstawowych kategorii morfologicznych: ostrzy, trójkątów bądź trapezów. Na kilkanaście atrybutów jakościowych składa się kilkadziesiąt stanów (kategorii) (P. A. Gendel 1984, s. 51-53, gdzie lista atrybutów). Obok atrybutów uwzględnionych przez A. E. Close, należą tu takie m.in. cechy, jak surowiec, kształt podstawy lub półtylca, kąt półtylca (3 kategorie) czy obecność zabiegu mikrorylcowego. Każdy zespół może być opisany w kategoriach względnych frekwencji stanów atrybutów dla poszczególnych typów (niekiedy połączonych, jeżeli różnice morfologiczne są niewielkie), co umożliwia statystyczne i jakościowe orzekanie na temat zróżnicowania pomiędzy parami stanowisk. Natomiast po konwersji tych surowych danych, analogicznej do przeprowadzonej przez A. E. Close, całość zespołów może być poddana analizie skupień bądź głównych składowych, która prowadzi

⁸ Warto w tym miejscu nadmienić, że skategoryzowane na 3 podstawowe klasy („stadia”) wymiary bezwzględne wytworów są *explicite* określone przez B. Balcera (1983, s. 22) jako stylistyczne i w tej postaci służą temu autorowi do charakterystyki wyróżnionych przez niego przemysłów neolitycznych oraz chronologicznych przemian w wytwórczości krzemieniarskiej neolitu ziem polskich. Takie podejście do stylu i oceny stylistycznego charakteru wymiarów kontrastuje z przedstawionymi przesłankami dotyczącymi tego zagadnienia nie tylko dlatego, że nie jest rozpatrywany ewentualnie funkcjonalny charakter wymiarów wytworów, ale i z uwagi na to, że tak ujęty „styl” jest po prostu kategorią deskrypcyjną, bardzo generalnie zdającą sprawę ze szczególnego aspektu zróżnicowania, jakim są wymiary. Znaczny stopień generalizacji, wyrażający się podziałem zmienności na jedynie 3 kategorie (mikro-, medio- i makrolit) sprawia, że nie jest to narzędzie użyteczne w rozpatrywaniu innych niż bardzo ogólne odmienności czy powiązań społeczno-kulturowych, nawet gdyby miały one wyraz w wymiarach bezwzględnych wytworów.

do wykrycia ugrupowań stanowisk w kategoriach cech formalnych uznanych za stylistyczne.

Najciekawszą część analizy przeprowadzonej przez P. A. Gendela (1984) wiąże się jednak nie z taksonomią zespołów opartą na cechach stylistycznych, ale z badaniem w kategoriach tych cech wspomnianych procesów społecznych. Podstawą tej części badań jest powiązanie stylistyki zespołów z ich położeniem geograficznym – wyznaczenie „profilu” zróżnicowania stylistycznego. Heterogeniczny rozkład cech stylistycznych w przestrzeni, z zakresem od losowego do klinowego, oznaczać ma istnienie procesów interakcji społecznej, podczas gdy rozkład homogeniczny i dyskretny dowodzić ma istnienia granic i (lub) utrzymywania spójności wewnątrzgrupowej. Ustalenia te odbywają się poprzez badanie korelacji między zróżnicowaniem stylistycznym zespołów a dystansem geograficznym. Rozkład geograficzny stanowisk, po nałożeniu na mapę układu współrzędnych, oraz dane stylistyczne w postaci atrybutów lub ich kombinacji adaptowane są poprzez wyznaczenie głównych składowych. Korelacja badana jest następnie dla 1 lub 2 pierwszych głównych składowych w zróżnicowaniu stylistycznym danej cechy bądź kombinacji cech oraz 2 głównych (i jedynych) składowych rozkładu przestrzennego stanowisk. Analizy wykazały zróżnicowanie tak określonych procesów w 3 osobno rozpatrywanych przedziałach czasowych. We wczesnym mezolicie rozkład przestrzenny atrybutów stylistycznych jest głównie losowy, co wskazuje, że zróżnicowanie to odzwierciedla raczej indywidualne preferencje w wytwórczości mikrolitów i nie było związane z utrzymywaniem granic społecznych czy symbolizowaniem spójności wewnątrzgrupowej. Natomiast dyskontynuacje w rozkładzie cech stylistycznych, które śladowo pojawiają się w środkowym mezolicie, są czytelne w mezolicie późnym, gdzie zresztą pokrywają się z ograniczonym do pewnych obszarów występowaniem niektórych wyspecjalizowanych typów mikrolitów. Owo zróżnicowanie w profilach stylistycznych wskazuje na różne natężenie interakcji społecznej w 3 przedziałach czasowych mezolitu w badanym regionie oraz na pojawienie się w późnym mezolicie swego rodzaju podziałów społeczno-kulturowych. Zróżnicowanie przestrzenne atrybutów metrycznych mikrolitów miało wszędzie rozkład losowy, co zdaniem P. A. Gendela (1984, s. 90, 105, 111) wskazuje, że rozmiary tych wytworów były determinowane przez wymogi oprawy i funkcji.

Postępowanie, jakie zaprezentowali A. E. Close i P. A. Gendel, oznacza oczywiście znaczną abstrakcję od tradycyjnej konwencji typologicznej, a chęć udokumentowania źródłowego tak prowadzonej analizy pociąga za sobą zamieszczanie rozległych zestawień tabelarycznych. Zestawienia takie mogą być jednak wykorzystane w późniejszych badaniach: np. A. E. Close (1979; 1980) rozszerza analizę stylistyczną zespołów będących przedmiotem tych monografii i bierze pod uwagę zespoły, które opracowała w swoich wcześniejszych studiach stylistycznych (1977).

D. Stilesa (1979a; 1979b), tak jak A. E. Close, interesują głównie związki kulturowe pomiędzy zespołami zabytków. Przy ustalaniu tych związków

wychodzi on od hipotez dotyczących odwzorowania tradycji kulturowej w materiale. Jeśli forma artefaktów, stwierdza, jest warunkowana konwencją kulturową, to dana klasa (typ) artefaktów powinna wykazywać standaryzację i różnić się od odpowiadającej jej klasy artefaktów z zespołów innych grup „etnicznych”; klasy wytworów z zespołów tej samej grupy powinny być, odpowiednio, wzajemnie bardziej podobne niż w stosunku do analogicznych klas z zespołów innej grupy; na podstawie typów artefaktów powinno być możliwe wyróżnienie grup „etnicznych” itd. Przytoczonym hipotezom towarzyszą oczywiście hipotezy alternatywne. Z tak sformułowanych hipotez, porządkujących jedynie powszechne przekonania na temat odpowiedności kultury materialnej, tradycji kulturowej i „etniczności”, D. Stiles wywodzi szereg implikacji, które są przedmiotem testowania w materiale, uprzednio stypologizowanym i opisanym w kategoriach kilku atrybutów (D. Stiles 1979a, s. 7-8, gdzie lista atrybutów). Implikacje hipotez przybierają postać w rodzaju: zakres zróżnicowania określonej klasy narzędzi z zespołów tego samego typu powinien być ograniczony, wykazując standaryzację, oraz w wymierny sposób odmienny od zakresu zróżnicowania odpowiadającej klasy w innym typie zespołów itd. Testowanie takich hipotez wymaga, zdaniem D. Stilesa, wprowadzenia pewnych miar (np. miarą standaryzacji byłby stosunek średniej arytmetycznej do odchylenia standardowego zmiennej metrycznej) oraz zaangażowania technik pozwalających na manipulowanie pojedynczymi bądź wieloma zmiennymi. Testowanie oparte musi być przy tym na probabilistyce, a najlepiej służą mu cechy w skali ciągłej testowane parametrycznie, choć oczywiście należy używać i testów nieparametrycznych do badania zróżnicowania danych jakościowych. To hipotetyczno-dedukcyjne podejście D. Stilesa oparte jest na teorii tradycji kulturowej, zakładającej potencjalnie kulturowy charakter każdego aspektu zróżnicowania w narzędziach, które powinny podlegać opisowi wg licznych cech ilościowych i jakościowych oraz być licznie reprezentowane. Milczącym założeniem jest natomiast, że podział na jedynie 9 kategorii i podkategorii jest wystarczający, by porównywać zespoły w ich ramach. Innymi słowy: czy dostatecznie uwzględnione jest w tym podziale typologicznym funkcjonalne źródło zróżnicowania morfologicznego?

Niekiedy próby ustalenia funkcjonalnego bądź stylistycznego charakteru cech narzędzi przybierają bardziej okazjonalną postać, a ich siła przekonywania zależy od poglądu na dychotomię funkcji i stylu. E. N. Wilmsen (1970) i D. Stiles (1979a, s. 3) za funkcjonalny uznają kąt krawędzi pracującej. Potwierdzają to przeprowadzone przez E. N. Wilmsena badania materiału paleoindiańskiego, gdzie rozkład kątów krawędzi pracującej okazał się 3-modalny, a także podobne obserwacje poczynione w materiale etnograficznym (R. A. Gould, D. A. Koster, A. H. L. Sontz 1971, s. 151). Wielomodalność rozkładu wykazano także dla wierzchołków ryłców, a poszczególne zakresy można było identyfikować z odmiennymi funkcjami (R. B. Clay 1976). Trudności przy tego rodzaju ustaleniach stwarza jednak zmienność kąta

na długości krawędzi pracującej (A. J. Jelinek 1976, s. 29; D. Stiles 1979a, s. 3). N. M. Ashton (1985, s. 113) rozszerza argument na temat funkcjonalnego charakteru krawędzi pracującej stwierdzając, że i retusz, jako zabieg modyfikujący krawędź pracującą, powinien być uznany za cechę funkcjonalną. W konkretnym przypadku wiórowców oryńskiackich przeprowadza on (N. M. Ashton 1983, s. 228) jeszcze bardziej rozbudowane rozumowanie w tym względzie i twierdzi, że narzędzia te należy wiązać z funkcją, a tym samym nie można uznać ich za wskaźnik kulturowy, ponieważ retusz na tych formach obejmuje większość obwodu, a zatem musi formować krawędź pracującą, i jest wobec tego funkcjonalnym elementem narzędzia. Podobne spory budzi natura retuszu typu Quina na zgrzeblach: z F. Bordesem (1961a, s. 8), który widzi w nim znamię stylistyczne, nie zgadza się A. J. Jelinek (1976, s. 25) uznając, że celem stosowania tego retuszu było dążenie do uzyskania odpowiedniej krawędzi pracującej. Natomiast N. M. Ashton (1985, s. 114) także uważa ten typ retuszu za determinowany funkcjonalnie, tyle że wiąże go z naprawami i odnawianiem zgrzebeł. W tym kontekście można zacytować wspomniane badania A. E. Close, z których wynika, że różne typy retuszu krawędzi na wiórkach tylcowych nie korelują się na ogół w sposób bezwzględny z cechami, które uznaje ona za funkcjonalne (np. cechy metryczne), jakkolwiek w obrębie poszczególnych zespołów korelacja taka może mieć miejsce (np. A. E. Close 1977, s. 159-205). Skłania to ostatecznie tę autorkę do wniosku o stylistycznym charakterze różnic we frekwencjach poszczególnych typów retuszu na wiórkach tylcowych.

Według F. Bordes i D. de Sonneville-Bordes (1970, s. 72) oraz M. Lenoira (1975, s. 49) stylistyczna natura takich zabiegów, jak wtórny retusz czy uformowanie wierzchołka tkwi niekiedy w fakcie, że są one podobne – w sposób trudny do obiektywnego określenia – na okazach typologicznie różnych. Dla autorów tych różnice w tak pojmowanym stylu są zaledwie jedną ze sfer, w których zaznaczają się różnice kulturowe, mające lepszy w ich pojęciu wyraz w zróżnicowaniu typologicznym.

E. N. Wilmsen (1974, s. 108) za stylistyczne uważa takie cechy, jak kształt ostrzy Folsom oraz formę, układ i kierunek retuszu ich krawędzi. Cechy takie nie są jednak według niego stylistyczne w przypadku innych niż ostrza typów narzędzi (1974, s. 93).

Stylistyczne aspekty zróżnicowania w formach narzędziowych w ujęciu prezentowanym przez R. Schilda (np. 1975) określane są zgodnie z J. Sacketta koncepcją izochrestyzmu. Styl lokowany jest w zróżnicowaniu morfologicznym narzędzi należących do tej samej grupy typologicznej (np. drapaczy, rylców, tylczaków), a także w obecności bądź absencji swoistych (np. mikrotylcowych) form w zespołach (R. Schild 1975, s. 224, 241-242, 247). Podobieństwa i różnice między zespołami oznaczone w kategoriach tak rozumianego stylu interpretowane są jako wyznacznik afiliacji bądź odmienności kulturowej, w przeciwieństwie do zróżnicowania we frekwencjach głównych grup typologicznych, które wyrażają aspekty funkcjonalne, zależne od miejsca sta-

nowiska w modelu gospodarki, oraz sytuację surowcową i społeczną grupy ludzkiej (R. Schild 1975, s. 224, 227, 256). Autor ten (1975, s. 256) zwraca przy tym uwagę na trudności w odróżnieniu cech o charakterze funkcjonalnym od cech kulturowych, czego ilustracją może być jego cytowana już (s. 16) obserwacja na temat funkcjonalnego zapewne znaczenia różnic w typologii liściaków.

D. J. Meltzer (1981) uznaje, że relacja między funkcją, kształtem i stylem w narzędziach nie może być przewidziana z góry, ale że powinna być zawsze ustalana empirycznie. Jediną poznawalną empirycznie manifestacją prahistorycznej funkcji narzędzi są ślady zużycia; kształt może być tu jedynie pośrednią podstawą. Zróżnicowanie morfologiczne w narzędziach może być albo funkcjonalne, albo funkcjonalne i stylistyczne; nie może być tylko stylistyczne, gdyż wszystkie narzędzia z definicji są funkcjonalne. Zróżnicowanie to generowane jest przez wtórną obróbkę lub przez selekcję odpowiednich wiórów czy odłupków. Zakres wtórnej obróbki zależy głównie od stopnia, w jakim parametry odłupków i wiórów odpowiadają minimalnym wymogom funkcjonalnym, ale związany jest też z sytuacją surowcową. Do danej klasy funkcjonalnej narzędzi należą zarówno okazy z wtórną obróbką, jak i nie opracowane wtórnie odłupki i wióry, które mają podobne ślady zużycia na podobnej części morfologicznej. Zróżnicowanie w klasie narzędzi pochodzących z odrębnych obszarów będzie funkcjonalne wówczas, gdy narzędzia te będą różniły się tylko pod względem zmiennych związanych ze zużyciem. W badanym przez D. J. Meltzera przypadku drapaczy i drapaczopodobnych odłupków, tymi zmiennymi są długość odcinka krawędzi pracującej wykazującego ślady zużycia oraz długość całej krawędzi pracującej. Stosunek tych zmiennych wyznacza podział narzędzi na kategorie o większym bądź mniejszym stopniu zużycia. Jeżeli zakresy zróżnicowania morfologicznego kategorii narzędzi o danym stopniu zużycia są zbliżone dla okazów z wtórną obróbką i tych, które jej nie posiadają, i jeżeli w obrębie takiej kategorii okazy pochodzące z różnych obszarów nie będą wykazywały zróżnicowania, wówczas będzie można przyjąć tezę o funkcjonalnym źródle zróżnicowania morfologicznego. Gdyby zaś pozostawało rezyduum zróżnicowania nie związane ze zmiennymi odnoszącymi się do stopnia zużycia, wówczas regularność w czasowo-przestrzennym rozkładzie tego rezydualnego zróżnicowania może być podstawą do przypisania mu stylistycznego charakteru.

Właściwe przeprowadzenie takiej analizy uwarunkowane jest włączeniem do badania zróżnicowanych morfologicznie okazów danej klasy funkcjonalnej oraz przyjęciem odpowiedniego systemu opisu okazów, oddającego stopień ich opracowania (obecność bądź brak wtórnej obróbki), stopień zużycia (stosunek długości użytkowanego odcinka krawędzi pracującej do całej jej długości, pozwalający wyróżnić kategorie o większym bądź mniejszym stopniu zużycia) oraz morfologię (liczne cechy ilościowe związane z wymiarami, kątami i wagą okazów). W swoim eksperymentalnym badaniu okazów

pochodzących z dwóch nie związanych ze sobą kontekstów archeologicznych D. J. Meltzer posługuje się analizą dyskryminacyjną.

R. B. Clay (1976) przyjmując, że typologia mierzy styl i funkcję, stara się wypracować strategię analityczną, która umożliwiłaby kontrolę zarówno nad stylem (i stąd – rekonstrukcję historii kulturowej), jak i nad funkcją (i stąd – rekonstrukcję behawioru). W swojej analizie bierze pod uwagę grupę typologiczną rylców (łamańców, węglowych i klinowych) z dordońskich zespołów należących do późnego perigordieniu, protomagdalenieniu oraz magdalenieniu II-III. Cechami rylców, które bada, są kąt i szerokość wierzchołka. Uznaje, że te dwie cechy wyznaczają kontinuum funkcji: żłobienie i cięcie (zależnie od wielkości kąta wierzchołka), z których to czynności każda może być wykonywana delikatnie bądź intensywnie (zależnie od szerokości wierzchołka). Okazało się, że w poszczególnych kulturach różne typy rylców, oprócz łamańców, nie były analogiczne pod względem badanych cech wierzchołka, wobec czego w różnych kulturach rylice tego samego typu mogły służyć do różnych czynności, natomiast te same czynności mogły być wykonywane odmiennymi typami rylców. Ponadto w poszczególnych kulturach różne czynności, określone w kategoriach cech wierzchołków rylców, wykonywano w różnym zakresie. Tak więc np. w protomagdalenieniu rylice klinowe dominowały i służyły do intensywnego cięcia, podczas gdy w magdalenieniu, gdzie również dominowały, ich funkcją było delikatne cięcie, którą to czynność wykonywano w protomagdalenieniu posługując się rylcami węglowymi. R. B. Clay uznaje, że rylice łamańce, wobec braku zróżnicowania w badanych cechach wierzchołka, mają znaczenie funkcjonalne. Natomiast pozostałe typy, zróżnicowane w tych cechach zależnie od kultury, nie mogą służyć jako takie za miarę podobieństwa czy różnic funkcjonalnych, ani też za świadectwo związków genetycznych między kulturami. Analiza ta wskazuje, że należy dowieść, czy typologia rzeczywiście mierzy to, co się zakłada, i że drobne różnice (jak w tym przypadku kąt i szerokość wierzchołka) mogą być kluczowe przy ustalaniu znaczenia tak typów, jak i ich frekwencji.

3.3. STYL A SUROWIEC I TECHNOLOGIA

Surowiec i technologia ujmowane są często jako aspekty ograniczające ekspresję stylistyczną. Tak m. in. można rozumieć niektóre ogólne wypowiedzi, w których styl uznawany jest za cechy formalne nie dające się wyjaśnić w terminach funkcji oraz surowca i technologii produkcji (np. L. R. Binford 1962, s. 220; L. R. Binford, S. R. Binford 1966, s. 240; D. D. Davis 1983, s. 55), a więc stanowiące rezydualną część zróżnicowania, pozostałą po ustaleniu wpływu tych „niestylistycznych” czynników. W odniesieniu do wytworów kamiennych przekonanie o niestylistycznym charakterze m.in. technologii operacjonalizuje częściowo E. N. Wilmsen (1974, s. 93) w swoim

studium paleoindiańskiego stanowiska Lindenmeier. Przeciwstawia on zawierające styl, wypracowane w formie ostrza Folsom, innym źródłem zróżnicowania – technologii i funkcji, które reprezentowane być mają przez inne podstawowe klasy wytworów: odłupki nie zmodyfikowane oraz odłupki użytkowane. J. Sackett (1982, s. 101 i n.) nie może zgodzić się, jak widzieliśmy, z takim ograniczającym założeniem, gdyż eliminowałoby ono z analizy bogatą, w świetle koncepcji izochrestyzmu, sferę zróżnicowania stylistycznego.

Oszacowanie stylistycznego znaczenia surowców i technologii, tak jak w odniesieniu do narzędzi, może być rozmaite i zależeć od opcji teoretycznej poszczególnych autorów oraz od natury badanego kontekstu archeologicznego.

3.3.1. SUROWIEC

Ustalenie preferencji w doborze surowca, a tym samym jego stylistycznego znaczenia, może być niełatwe w przypadku materiału archeologicznego (A. J. Jelinek 1976, s. 23). Tym niemniej dystrybucja wyrobów z określonych surowców uważana jest za istotne źródło informacji przy ustalaniu terytoriów społecznych (G. Clark 1975, s. 14; T. D. Price 1981, s. 225). Pewne sugestie w tym względzie dają niektóre obserwacje etnoarcheologiczne wskazujące, że należy liczyć się ze stylistycznym uwarunkowaniem doboru surowców kamiennych (R. A. Gould, D. A. Koster, A. H. L. Sontz 1971, s. 162; R. A. Gould 1978). R. A. Gould (1980) przytacza przykład rodzimych mieszkańców Pustyni Zachodniej w Australii, którzy, pomimo dostępnego im lokalnie czertu dobrej jakości, wykonywali około 1/4 wszystkich siekier z gorszego surowca, pozyskiwanego z dalszej odległości.

Podkreśla się niekiedy, że selekcję surowca dyktują wymogi stawiane przez technologię, co – jeżeli uznać, że ta ostatnia może mieć charakter stylistyczny – wskazuje na stylistyczne uwarunkowanie tej selekcji (np. A. J. Jelinek 1976, s. 24; R. Schild 1976, s. 173).

P. A. Gendel (1984, s. 132 i n.) uzupełnia omówione badanie atrybutów stylistycznych analizą przestrzennego rozkładu frekwencji wytworów z kwarcytu, pochodzącego z dobrze zlokalizowanych złóż w okolicach wsi Wommersom w Belgii. Analiza wykazała czasowe zmiany w rozprzestrzenieniu tego surowca: we wczesnym mezolicie był on wykorzystywany w najbliższej okolicy wychodni, podczas gdy w późniejszych okresach surowiec ten, selekcyonowany do produkcji pewnych typów mikrolitów, rozchodził się na szerszym obszarze. Ewentualnym wyjaśnieniem tego zjawiska jest intensyfikacja wewnątrzgrupowej wymiany związana z większą integracją w regionie, w którym surowiec ten był rozpowszechniony. Wyjaśnienie to jest zgodne z wykazaną na podstawie cech stylistycznych tendencją do pojawiania się granic stylistycznych w późniejszych okresach mezolitu.

Zależność jakości i doboru surowca od technologii i wytwarzanych form

narzędziowych ujawniły np. badania R. Schilda (1976) nad dystrybucją wytworów z krzemienia czekoladowego. W cyklu mazowszańskim wysokie wymagania technologiczne i stylistyczne w wytwórczości narzędzi powodowały, że ten dobrej jakości surowiec rozchodził się na dużym obszarze (R. Schild 1976, s. 173), choć zasięg dystrybucji, prawdopodobnie zorganizowanej, wyznaczany był zapewne przez roczny cykl przemieszczeń grup ludzkich, związany z łowami na migrujące stada reniferów. W kolejnym okresie, wczesnym mezolocie, gdy technologia wykazuje swoisty regres, stopień wykorzystania tego surowca zmniejsza się, by wzrosnąć w późnym mezolocie, kiedy wytwórczość ponownie stawiała większe wymagania.

Odmienne akcentował znaczenie danych surowców D. Stiles (1979b) w przeprowadzonym przez siebie porównaniu pięściaków z kilku homogenicznych zespołów, zaliczanych do dwu odrębnych tradycji kulturowych: rozwiniętej kultury olduwajskiej i wczesnej kultury aszelskiej. Forma pięściaków, opisana wieloma cechami metrycznymi i wskaźnikami, wykazywała statystycznie istotne zróżnicowanie pomiędzy tymi wydzielanymi jednostkami kulturowymi oraz standaryzację w ich obrębie, co D. Stiles sprawdził kilkoma mocnymi technikami statystycznymi, m.in. analizą skupień i analizą dyskryminacyjną. Jednak od przyjęcia tezy o odmienności tradycji kulturowej tych dwu jednostek odwiodło go ustalenie zależności parametrów okazów od surowca. Okazało się mianowicie, że owe różnice w parametrach pięściaków dają się wyjaśnić częstszym stosowaniem w zespołach wczesnoaszelskich lawy, która umożliwiała uzyskiwanie większych odłupków będących półsurowcem do produkcji pięściaków, niż kwarcu, nie sprzyjającego wytwarzaniu takich odłupków. Oczywiście oba rodzaje surowca występowały w każdym z typów zespołów, tyle że w istotnie różnych proporcjach.

3.3.2. TECHNIKI PRODUKCJI PÓLSUROWCA

Powszechnie wiadomo, że techniki wytwarzania półsurowca mogą mieć walor diagnostyczny, a typy rdzeni, odłupków czy wiórów nierzadko służą za formy przewodnie. Problem polega jednak na tym, czy podobieństwa i różnice w technikach nie są zbyt ogólne, by na ich podstawie podejmować próby wyznaczania granic grup społecznych o mniejszej ogólności niż np. kultura, i czy z kolei zróżnicowanie w technikach w obrębie kultury nie jest wynikiem przystosowania do aktualnych możliwości surowcowych. Podejmowane próby systematycznego badania zróżnicowania technologicznego wskazują na istnienie całego wachlarza możliwości interpretacyjnych w tym względzie, przy czym wnioski są na ogół weryfikowane na podstawie typologii narzędzi. Sprawia to, że cele badania zróżnicowania technologicznego pod względem kulturowym z góry są ograniczone do opisu technologii w uprzednio przyjętym i podzielonym uniwersum. Nie sposób oczywiście nie doceniać korzyści stwarzanych przez nawet tak zawężone do opisu wnioski, które w zakresie podziałów kulturowych dostarczają np.

dotychczasowych kluczy do atrybucji kulturowej. Tym niemniej nie należy raczej żywić większych nadziei na uczynienie ze znajomości technik precyzyjnego narzędzia do ujawniania innych niż takie ogólne granic chronologicznego-przestrzennych przeszłych systemów społeczno-kulturowych. Konkretnie badania wykazują, jak skrajnie różny może być walor stylistyczny elementów związanych z technikami produkcji półsurowca, niezależnie od teoretycznych racji podawanych przez niektórych badaczy. Obrazować to może pewna niekonsekwencja w wywodach J. Sacketta (1982, s. 73, 105), który z jednej strony widzi w technikach rdzeniowania i produkcji półsurowca obiecującą sferę różnicowania stylistycznego, z drugiej zaś podkreśla, że izochrestyczne permutacje formy wytworów kamiennych są stosunkowo mało liczne ze względu na ograniczenia mechaniczne wyrastające z technik ich produkcji. Warto jednak zauważyć, że z punktu widzenia koncepcji izochrestyzmu, produkty zaprawy i eksploatacji rdzeni jako takie stwarzają mniejsze niż narzędzia trudności w ustalaniu „spektrów izochrestycznych”, zwłaszcza że np. dynamiczna analiza technologiczna (R. Schild 1980) pozwala pogrupować te produkty w rzeczowe kategorie.

A. E. Close (1977, s. 4) cytuje wypowiedź D. Lubella stwierdzającą, że podobieństwa w technologii, która tylko pośrednio związana jest z funkcją, określają związki społeczno-kulturowe. Technologia także jest jednym z argumentów utwierdzających P. Mellarsa (1970, s. 80) w poglądzie o kulturowym, a nie funkcjonalnym znaczeniu różnych typów zespołów mustierskich, skoro – wg jego oceny – różnym typom musterieniu odpowiadają różne techniki pozyskiwania odłupków. L. R. Binford (1973) wskazuje jednak na różnorodność technik w poszczególnych typach musterieniu.

W opinii A. J. Jelinka (1976, s. 24-25) stylistycznie determinowane i jako takie uchwytnie mogą być niektóre drobne elementy w obrębie podstawowych technik, natomiast M. Lenoir (1975, s. 47) cytuje przykłady ustaleń diagnostycznych kulturowo, a więc stylistycznych, elementów technologicznych, podając np. takie cechy, jak grubość, szerokość i nachylenie piętki, wymiary odłupków i wiórów, itp.

J. G. Rozoy (1968, s. 368-372) wyróżnia w półsurowcu mezolitu francusko-belgijskiego 3 style: Coincy, Montbani i Rouffignac. Czyni to na podstawie takich cech wiórów i wiórków, jak ich wymiary, ilość płaszczyzn negatywowych, przebieg grani międzynegatywowych i boków, stopień podgięcia i kształt części dalszych okazów, kształt, nachylenie i wymiary piętek oraz wielkość śeczka.

N. M. Ashton (1985, s. 112) wnioskuje o stylistycznym charakterze technik rdzeniowania w zespołach środkowopaleolitycznych, skoro techniki te umożliwiały otrzymywanie podobnych odłupków, a identyczne funkcjonalnie typy narzędzi mogły być wytwarzane z półsurowiaków pozyskanych różnymi technikami. Jego zdaniem, taka związana z technologią cecha, jak wskaźnik lewaluaski, lepiej wyraża różnice kulturowe niż proporcje typów narzędzi w zespołach czy rodzaj retuszu, odzwierciedlające raczej funkcje.

Obserwacje J. K. Kozłowskiego (1980, s. 39) wskazują, że materiałochłonna technika lewaluaska stosowana była przez środkowopaleolitycznych wytwórców w Baczo Kiro w Bułgarii pomimo braku krzemienia i konieczności wykorzystywania niskiej jakości skał wulkanicznych.

Znaczenie elementów związanych z technikami produkcji odłupków w systematyce regionalnej środkowego paleolitu jest jednak ograniczone, gdyż takie cechy, jak rodzaj piętki czy proporcje odłupków do ostrzy lewaluaskich nie różnicują zespołów zachodnioeuropejskich od bliskowschodnich (P. R. Fish 1981, s. 384-385). Podobnego zdania jest również N. Rolland (1981, s. 9), gdy stwierdza, że prawo ograniczonych możliwości powoduje w środkowym paleolicie niezależne od siebie powtarzanie się zgeneralizowanych technik obróbki surowców, takich jak technika lewaluaska czy bifacjalna, i że różnice stylistyczne mogą ujawniać się dopiero wówczas, gdy nawyki wytwórcze stają się wyspecjalizowane.

H. L. Dibble (1985) porównał cechy metryczne odłupków lewaluaskich z 17 zespołów, zróżnicowanych chronologicznie i reprezentujących aszelien i różne typy musterien, pochodzących z kilku stanowisk we Francji. Cechy te były bardziej zbliżone dla różnych taksonomicznie i chronologicznie zespołów z tych samych stanowisk niż dla zespołów tożsamych taksonomicznie, ale geograficznie odległych od siebie. Wskazuje to, że badane cechy były determinowane zróżnicowaniem w lokalnie dostępnym surowcu.

Badania atrybutów wiórów z kilku homogenicznych zespołów polskiego mezolitu ujawniły, że niektóre cechy metryczne wykazują zróżnicowanie między zespołami zgodne z ich zróżnicowaniem kulturowym określonym na podstawie typologii (K. Szymczak 1982). Istotność statystyczną różnic w średnich arytmetycznych wymiarów bezwzględnych i wskaźników należałoby jednak oszacować odpowiednim testem, jak to wcześniej uczynili dla części tych właśnie materiałów R. Schild, M. Marczak, H. Królik (1975).

Niekiedy zmienne technologiczne wykazują lepiej wyrażone kierunkowe zmiany w zespołach niż typologia, co ujawnili I. Azoury i F. R. Hodson dla wczesnogórnopaleolitycznych warstw w Ksar Akil. Ponieważ autorzy ci *explicito* utożsamiają styl z typologią narzędzi, obserwacji swojej nie mogli skomentować inaczej jak jedynie konstatacją, że badanie zmienności technologii dostarcza innej informacji niż ta, którą niesie typologia (I. Azoury, F. R. Hodson 1973, s. 294, 299-301, 304).

Zdaniem A. E. Close (1977, s. 5) fakt, że z techniką wiążą się wzorce nabywane w społeczeństwie, każe dopatrywać się w niej aspektów stylistycznych, jakkolwiek jej związek z wytwarzaniem przedmiotów użytkowych wskazuje też na uwarunkowania funkcjonalne, a dalszą komplikację powoduje tu ewentualna zależność od dostępności i rodzaju surowca. Trudność w ocenie wpływu tych czynników skłania wspomnianą autorkę do wniosku, że zróżnicowanie technologiczne, mogące rzucić światło na wiele aspektów systemu kulturowego, należy raczej rozważać po określeniu granic tego systemu.

3.4. STYL INDYWIDUALNY

Nawyki produkcyjne poszczególnych wytwórców znajdują niewątpliwie wyraz w zróżnicowaniu artefaktów, niezależnie od wspólnego tła kulturowego. L. L. Johnson (1977, s. 205-206) uznaje, że badanie odpadków produkcyjnych może wnieść więcej do poznania indywidualnego zróżnicowania w wytwórczości niż ukończone wyroby, gdyż wykończenie usuwa szereg indywidualnych cech wytwórczości. Z kolei L. R. Binford (1972b, s. 454-455), A. E. Close (1977, s. 6-7) i M. Lenoir (1975, s. 48) wyrażają opinię, że właśnie wypracowane formy mogą być potencjalnym nośnikiem indywidualnej ekspresji stylistycznej, ponieważ wymagają specjalizacji, a ta prowadzić może do świadomego umieszczania „znaku fabrycznego” w wytworach.

Archeologiczne warunki do badania zróżnicowania indywidualnego są jednak na ogół ograniczone, albowiem trudno jest ustalić i w większym stopniu zastosować niezależne od samych wytworów kamiennych kryterium pozwalające przypisać określone artefakty poszczególnym wytwórcom. Tym niemniej pewne sytuacje sprzyjają podjęciu takich badań. Jak wspomniano, wchodzi tu przede wszystkim w rachubę koncentracje wytworów związane z epizodami rdzeniowania i (lub) ewentualnie wytwarzania narzędzi, które można uznać za produkt pojedynczego człowieka. Badania takie ograniczyłyby się jednak głównie do materiału odpadowego, który może uchodzić za mniej interesujący niż inne jego kategorie. Włączenie do badań innych klas wytworów, w tym także narzędzi, mogą zapewnić wspomniane poszukiwania składanek, stwarzających zarazem szansę wyróżnienia produktów poszczególnych wytwórców na stanowiskach bez widocznych koncentracji materiału. Wyjątkowo dogodną, ale niestety rzadko spotykaną sytuacją są celowe depozyty – zawartość skrytek i inwentarze grobów – zawierające wyselekcjonowane wytwory, które można z dużą dozą pewności przypisać pojedynczemu wytwórcy. Wszystkie takie kontrolowane sytuacje archeologiczne mogą dostarczyć pewnych standardów do oceny udziału indywidualnych preferencji w zróżnicowaniu wytworów i umożliwić wyizolowanie elementów zróżnicowania charakteryzujących i wyodrębniających poszczególnych krzemieniarzy. W efekcie można by uzyskać przesłanki do oszacowań typu demograficznego, np. wielkości grupy, która pozostawiła dany zespół zabytków. J. Gunn (1975; 1977) z możliwością wyizolowania produktów indywidualnych wytwórców wiąże nadzieję na ustalenie sieci stanowisk danej grupy w regionie. R. A. Boisvert (1980) ustalił za pomocą analizy skupień cech opracowania, że 41 ostrzy bifacjalnych, złożonych w jednym grobie, rozdziela się na dwie grupy. Domysł, że są one dziełem dwóch osobników, potwierdziła przestrzenna izolacja tych grup wytworów w obrębie grobu. Pozwoliło to postawić tezę, że ofiary w grobie zmarłego zostały złożone przez dwie osoby.

Badania nad indywidualnym zróżnicowaniem w wytwórczości prowadzone są dla (lub z pomocą) eksperymentalnie pozyskanych serii wyrobów (J. Gunn 1975; 1977; S. Ploux 1983) bądź w kontekście etnoarcheologicznym (np. J. P. White, D. H. Thomas 1972).

4. FUNKCJA STYLU

Styl ma niewątpliwą wartość adaptacyjną i stanowi część całego obrazu przystosowania danego systemu społeczno-kulturowego, choćby dlatego, że wszystkie cechy morfologiczne, nawet neutralne adaptacyjnie, pociągają za sobą zużycie energii, materiału, przestrzeni i czasu (R. C. Dunnell 1978, s. 199; D. J. Meltzer 1981, s. 314). W orientacji ikonologicznej eksplanacja stylu jest *par excellence* funkcjonalna, skoro jest on równy z odrębną, nieużytkową sferą zróżnicowania formalnego, której funkcją jest przede wszystkim przenoszenie informacji (J. Sackett 1982, s. 82, 106). Ikonologiczne przenoszenie przez przedmioty prostej, powtarzalnej informacji pomiędzy osobami w jakimś sensie oddalonymi społecznie (H. M. Wobst 1977) wyzwala się w razie potrzeby potwierdzenia konformizmu z oczekiwaniami grupy (I. Hodder 1977), w sytuacji stresu środowiskowego prowadzącego do konkurencji (I. Hodder 1979) bądź do chęci zyskania dostępu do wspólnych zasobów (P. Wiessner 1983). Sprzyja to integracji i reguluje relacje społeczne sprawiając, że przebieg kontaktów jest bardziej „wygładzony” i przewidywalny (H. M. Wobst 1977; S. Plog 1980; P. Wiessner 1983).

Funkcjonalnej roli w systemie społeczno-kulturowym nie odmawia też stylowi koncepcja izochrestyzmu, nie przewidująca w przypadku wytworów kamiennych odrębnej, nieużytkowej sfery zróżnicowania. Swoistość „wyborów” w danej społeczności jest bowiem korzystna z wielu względów: kanalizuje umiejętności, gwarantuje spójność i skuteczność całego systemu technologicznego, a poprzez standaryzację tworzy ustrukturowane środowisko materialne (J. Sackett 1982, s. 106).

W pewnym sensie więc literalne rozumienie przeciwstawienia funkcji i stylu może nie odpowiadać rzeczywistości stanowi rzeczy. Stąd też F. Plog (1977, s. 18), nawołując do zarzucenia debaty na temat stosunku funkcji i stylu i do skoncentrowania się, zamiast tego, na teorii formy, cytując studium F. Gormana z 1969 r. poświęcone ostrzom paleoindiańskim, w którym autor ten dochodzi do przekonania, że styl jest nazwą nie zidentyfikowanej jeszcze funkcji. R. C. Dunnell (1978) ujmuje elementy stylistyczne w kategoriach neoewolucjonistycznych jako nie mające związku z bieżącą wymianą energii i materii między narzędziami i otoczeniem, ale stanowiące środowisko zróżnicowania, z którego mogą być dobrane w razie konieczności dostosowania się systemu do nowej sytuacji.

5. ZAKOŃCZENIE

R. C. Dunnell (1978) wyróżnia 3 podstawowe paradygmaty badawcze w archeologii: kulturowo-historyczny, rekonstrukcjonistyczny oraz procesualny. Badania stylu w wytworach kamiennych zdają się korespondować najsilniej z pierwszym, najbardziej zresztą rozpowszechnionym, z tych paradygmatów. Badania takie wymagają jednak świadomego oglądu źródeł ar-

cheologicznych jako materialnego rezydium po funkcjonującym systemie. Na system ten składały się różne, wzajemnie warunkujące się elementy i aspekty, w tym także społeczne. Należy wobec tego uwzględnić w materiale archeologicznym wielość źródeł zróżnicowania, z których główne w przypadku wytworów kamiennych wiążą się z funkcją użytkową i stylem. Konieczność ustalenia w materiale danych, które odnoszą się do aspektów społecznych, będących przecież celem badań stylistycznych (A. E. Close 1979, s. 232), zbliża te badania do drugiego z wymienionych paradygmatów. Owe społeczne aspekty nie sprowadzają się jednak wyłącznie do *explicite* społeczno-kulturowej taksonomii, ale obejmować mogą także różne procesy społeczne, do których dotarcie drogą badania stylu postawił sobie za cel P. A. Gendel (1984).

Tak pomyślane badania stylistyczne są zadaniem ambitnym, zwłaszcza gdy wziąć pod uwagę ograniczenia stwarzane przez naturę dostępnych nam wytworów kamiennych. Przy wielości przyczyn ich zróżnicowania oraz jego niejednoznaczności, trzeba dodatkowo pogodzić się z jego niepełną reprezentatywnością dla badanych aspektów społecznych przeszłych systemów. Ograniczenia te doprowadziły do wykształcenia i utrwalenia języka obserwacyjnego i analitycznego, jakim jest typologia, oraz do zaadoptowania przykrojonej do możliwości poznawczych archeologii koncepcji kultury. Badanie stylu musi odnieść się do tych kategorii, tak ze względu na ich niezwykłość wynikającą z natury obserwowanych danych, jak i z uwagi na to, że problematyka społeczna jest przecież podejmowana także w archeologii operującej w ramach tych tradycyjnych kategorii.

W badaniach stylistycznych typologia nie przestaje być ważnym instrumentem. Zajmuje tu ona jednak przede wszystkim miejsce skutecznego, standardowego medium komunikacji między archeologami (A. E. Close 1977, s. 3) i ma deskrypcyjną rolę. Nie jest natomiast zakładane, wbrew tradycji badawczej, że może ona służyć bezpośrednio do wyizolowania takiego pojedynczego źródła zróżnicowania w materiale, jakim jest społeczny kontekst wytwarzania. Wyniki grupowania zespołów na podstawie kategorii typologicznych są łatwo komunikowalne, ich interpretacja jest jednak trudna (A. E. Close 1979, s. 232). Duże znaczenie typologii dla badań stylistycznych polegać może, ironicznie poniekąd, na fakcie, że rozbudowane podziały typologiczne umożliwiają, przy niedostatku innych kryteriów, pogrupowanie materiału na klasy funkcjonalne (np. P. A. Gendel 1984, s. 47). Jest to niezbędny krok wobec wymogu porównywalności rzeczy porównywanych. Także w tym sensie można rozumieć uwagę R. Schilda, M. Marczak i H. Królik (1975, s. 117), że badania stylistyczne nie zastąpią m.in. typologii.

Kolejnym ważnym problemem jest relacja między zróżnicowaniem określonym jako stylistyczne a społecznym. Badania stylu opierają się na założeniu o równoważności tej relacji. Należy jednak wziąć pod uwagę, że styl może manifestować się na różnych poziomach podziałów społecznych:

począwszy od mikrostylu (J. Muller 1977, s. 26) indywidualnego czy związanego z niewielkimi grupami ludzi, aż po najbardziej ogólne szczeble organizacji społecznej. Jak to ukazują badania P. Wiessner (1983) i sugeruje model tłumaczenia zróżnicowania stylistycznego przyjęty przez P. A. Gendela (1984), podstawą do orzeczeń w tym względzie powinno być odniesienie zróżnicowania stylistycznego do jego rozkładu przestrzennego, przy doborze odpowiedniej skali geograficznej, najlepiej regionalnej, i przy jednoczesnym zachowaniu maksymalnej kontroli chronologicznej. W sytuacjach archeologicznych operujemy zwykle ogólnymi jednostkami obserwacji, jakimi są zespoły zabytków z całych poziomów osadniczych, co prowadzi do koncentrowania się na modalnych wartościach zróżnicowania morfologicznego w materialnych elementach przeszłych systemów społeczno-kulturowych (por. R. L. Brooks 1982, s. 69). Wspomniane badania R. Schilda, M. Marczak i H. Królik (1975) ukazują jednak, że w zróżnicowaniu cech między zespołami mogą wyrażać się odmienności w preferencjach wytwórczych związane z poszczególnymi osobami bądź mniejszymi segmentami społecznymi (rodzinami), niezależnie od wspólnego tła kulturowego. Tak więc heterogeniczność i niejednoznaczność są właściwościami nie tylko całości zróżnicowania w materiale, ale i odnoszą się do tej jego części, która została wyodrębniona jako stylistyczna, zachowując przy tym piętno niereprezentatywności (por. F. R. Hodson 1980, s. 6-7). Problemów tych nie rozwiążą w sposób automatyczny zaawansowane metody formalne grupowania materiału⁹.

Trudno oczywiście nie ulec skłonności do równania kultury archeologicznej, określonej jako ugrupowanie zespołów według cech stylistycznych, za odwzorowanie jakiejś jednostki populacyjnej, zwłaszcza gdy tak określona kultura wykazuje wewnętrzną koherencję i izolację od otoczenia (F. R. Hodson 1980, s. 7-8). Tym niemniej pogląd na tę relację może być różny, zależnie m.in. od tradycji badawczej. Np. L. R. Binford i J. A. Sabloff (1983) przeciwstawiają wizję kultury ugruntowaną w Nowym Świecie wizji rozpowszechnionej w tradycji archeologicznej Starego Świata. Badania kilku pokoleń antropologów amerykańskich nad Indianami utrwaliły w tamtejszym środowisku pogląd o niezależności rozkładu cech kulturowych od konkretnych populacji ludzkich: kultura jest więc pojmowana jako w pewnym sensie autonomiczny byt, a przemieszczające się populacje przystosowują się do niej odrzucając swój dotychczasowy i asymilując właściwy danemu obszarowi bagaż kulturowy. Natomiast w orientacji badawczej Starego Świata powszechniejsze jest przekonanie o łączności kultury i etnosu. Wobec tych trudności z oznaczeniem relacji między jednostkami syntezy archeologicznej a jednostkami przeszłych podziałów społecznych lepiej może byłoby zaakceptować sugestię F. R. Hodsona (1980, s. 7), że takie ukute w archeologii

⁹ Porównaj np. dyskusję na temat wielości metod grupowania i zasadności ich stosowania w archeologii: A. L. Christenson, D. W. Read 1977; M. S. Aldendorfer, R. K. Blashfield 1978; D. W. Read, A. L. Christenson 1978.

terminy, jak przemysł, tradycja, kompleks czy strefa stylistyczna, stanowią właściwsze, bo mniej zobowiązujące określenia dla partytywnej kultury, z którą ma do czynienia archeologia i którą archeolodzy zwykle nadmiernie ontologizują (Z. Kobyliński, A. J. Tomaszewski 1980).

Badania stylu w wytworach kamiennych są przedsięwzięciem trudnym i być może skazanym na niepowodzenie. Skłaniają jednak do weryfikacji utartych konwencji obserwacyjnych i interpretacyjnych. Badania takie nie są jedynie zmianą nazwy dla tradycyjnego obszaru i praktyki badawczej, powierzchowną zmianą dyskursu archeologicznego czy „stylem badań”, chociaż może się tu rodzić sceptyczne „dèjà vu”, jak i nieuzasadniona ekscytacja, przywodząca na myśl Molierowskiego pana Jourdain w chwili, gdy dowiedział się, że mówi prozą. Podejmowanie ich jest natomiast częścią zmiany paradygmatu: z orientacji, w której kultura była używana do wyjaśniania danych archeologicznych, na dążenie do wykorzystywania tych danych w realizacji antropologicznego celu, jakim jest wyjaśnianie kulturowych podobieństw i różnic (L. R. Binford, J. A. Sabloff 1983, s. 410). Zmiana idei i pojęć asymilujących nasze doświadczenie i nadających mu treść, pociąga za sobą poszukiwanie obiektywnych środków do oceny tych idei i pojęć, a tym samym przyczynia się do rozwoju wiedzy (L. R. Binford 1983b, s. 54-55). W szczególności wydaje się, że można odciążyć bliżej nie określonych, zapewne jednak antropomorficznych, „nosieli kultur archeologicznych” od złożonego na ich barki balastu ogólnikowo traktowanej problematyki społecznej, i rozłożyć ten ciężar na jednostki archeologicznej obserwacji i interpretacji o bardziej precyzyjnie określonym znaczeniu społecznym.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

- | | |
|----------------------|--|
| AAMT | – Advances in archaeological method and theory, M. B. Schiffer red., New York |
| „Am. Ant.” | – „American Antiquity”, Washington |
| „Am. Anth.” | – „American Anthropologist”, Washington |
| An Archaeological... | – L. R. Binford, An Archaeological perspective, New York 1972 |
| „APolski” | – „Archeologia Polski”, Wrocław |
| „BSPF” | – „Bulletin de la Société Préhistorique Française”, Paris |
| „CA” | – „Current Anthropology”, Chicago |
| „JAA” | – „Journal of Anthropological Archaeology”, Ann Arbor |
| „JFA” | – „Journal of Field Archaeology”, Boston |
| Lithic... | – Lithic technology. Making and using stone tools, E. Swanson red., The Hague 1975 |
| Man... | – Man the hunter, R. B. Lee, I. DeVore red., Chicago 1968 |
| Models... | – Models in archaeology, D. L. Clarke red., London 1972 |
| New... | – New perspectives in archaeology, S. R. Binford, L. R. Binford red., Chicago 1968 |
| „PA” | – „Przegląd Archeologiczny”, Wrocław |

- „SJA” — „Southwestern Journal of Anthropology”, Albuquerque
 „Spr. Arch.” — „Sprawozdania Archeologiczne”, Wrocław
 The explanation... — The explanation of culture change, C. Renfrew red., London 1973
 Unconventional... — Unconventional archaeology. New approaches and goals in Polish
 archaeology, R. Schild red., Wrocław 1980
 „Wld Arch.” — „World Archaeology”, London
 Working... — L. R. Binford, Working at archaeology, New York 1983

Literatura

- Aldendorfer M. S., Blashfield R. K.
 1978 *Cluster analysis and archaeological classification*, „Am. Ant.”, t. 43, nr 3, s. 502-505.
- Ascher R.
 1961 *Analogy in archaeological interpretation*, „SJA”, t. 17, nr 4, s. 317-325.
- Ashton N. M.
 1983 *Spatial patterning in the Middle-Upper Paleolithic transition*, „Wld Arch.”, t. 15, nr 2, s. 224-235.
 1985 *Style et fonction dans le Moustérien français*, „BSPF”, t. 82, nr 4, s. 112-115.
- Azoury I., Hodson F. R.
 1973 *Comparing Paleolithic assemblages: Ksar Akil, a case study*, „Wld Arch.”, t. 4, nr 3, s. 292-306.
- Balcer B.
 1983 *Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski*, Wrocław.
- Banaszak G.
 1979 *Zagadnienie klasyfikacji w kategoryalnej wykładni dialektyki*, „Poznańskie Studia z Filozofii Nauki”, z. 4, s. 39-56.
- Binford L. R.
 1962 *Archaeology as anthropology*, „Am. Ant.”, t. 28, nr 2, s. 217-225.
 1963 *Red ocher caches from the Michigan area: a possible case of cultural drift*, „SJA”, t. 19, nr 1, s. 89-107.
 1965 *Archaeological systematics and the study of culture process*, „Am. Ant.”, t. 31, nr 2, s. 203-210.
 1968 *Review of K. C. Chang's „Rethinking archaeology”*, „Ethnohistory”, t. 15, nr 1-2, s. 422-426.
 1971 *Mortuary practices: their study and their potential*, [w:] *Approaches to the social dimensions of mortuary practices*, J. A. Brown red., Society for American Archaeology, Memoirs, nr 25, s. 6-29.
 1972a *Model building — paradigms, and the current state of Paleolithic research*, [w:] *An archaeological...*, s. 244-294.
 1972b *Retrospect and prospect*, [w:] *An archaeological*, s. 450-456.
 1973 *Interassemblage variability: the Mousterian and the „functional” argument*, [w:] *The explanation...*, s. 227-254.
 1982 *Komentarz [do:] R. White 1982*, „CA”, t. 23, nr 2, s. 177-181.
 1983a *Working at archaeology: the late 1960s and early 1970s*, [w:] *Working...*, s. 3-20.
 1983b *Objectivity — explanation — archaeology — 1981*, [w:] *Working...*, s. 45-55.
 1983c *The archaeology of place*, [w:] *Working...*, s. 357-378.
- Binford L. R., Binford S. R.
 1966 *A preliminary analysis of functional variability in the Mousterian of Levallois facies*, „Am. Anth.”, t. 68, nr 2, s. 238-295.
 1969 *Stone tools and human behavior*, „Scientific American”, nr 220, s. 70-84.
- Binford L. R., Sabloff J. A.
 1983 *Paradigms, systematics, and archaeology*, [w:] *Working...*, s. 395-410.

Binford S. R.

- 1968a *Variability and change in the Near Eastern Mousterian of Levallois facies*, [w:] *New...*, s. 49-60.
 1968b *Ethnographic data and understanding the Pleistocene*, [w:] *Man...*, 274-275.
 1972 *The significance of variability: a minority report*, [w:] *The origin of Homo sapiens*, F. Bordes red., Paris. s. 199-210.

Boisvert R. A.

- 1980 *Feature 400, Rosenberger Site: knapper variance in preform production*, [w:] *Excavation of four Archaic sites in the Lower Ohio Valley, Jefferson County, Kentucky*, M. B. Collins red., Occasional Papers in Anthropology, nr 1, Department of Anthropology, University of Kentucky, Lexington, s. 950-970.

Bordes F.

- 1950 *Principes d'une méthode d'étude des techniques de débitage et de la typologie du Paléolithique ancien et moyen*, „L'Anthropologie”, t. 54, nr 1-2, s. 19-34.
 1953 *Essai de classification des industries „moustériennes”*, „BSPF”, t. 50, nr 4, s. 226-235.
 1961a *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*, Institut de Préhistoire de l'Université de Bordeaux, Mémoires, nr 1, Bordeaux.
 1961b *Mousterian cultures in France*, „Science”, nr 134 (3482), s. 803-810.
 1968 *The Old Stone Age*, New York.
 1969 *Reflexions on typology and techniques in the Paleolithic*, „Arctic Anthropology”, t. 6, s. 1-29.
 1979 *Komentarz* [do:] D. Stiles 1979a, „CA”, t. 20, nr 1, s. 10-11.
 1981 *Vingt-cinq ans après: le complexe moustérien revisité*, „BSPF”, t. 78, nr 3, s. 77-87.

Bordes F., Sonnevile-Bordes D., de

- 1970 *The significance of variability in Paleolithic assemblages*, „Wld Arch.”, t. 2, nr 1, s. 61-73.

Brew J. O.

- 1946 *The use and abuse of taxonomy*, [w:] J. O. Brew, *The archaeology of Alkali Ridge, Southeastern Utah, Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnography*, Harvard University, nr 21, Cambridge, Mass., s. 44-66.

Brézillon M.

- 1968 *La dénomination des objets de pierre taillée*, Paris.

Brooks R. L.

- 1982 *Events in the archaeological context and archaeological explanation*, „CA”, t. 23, nr 1, s. 67-69, 73-75.

Cahen D., Karlin C.

- 1980 *Remontages*, [w:] D. Cahen, L. H. Keeley, F. Van Noten, *Méthodes d'analyse technique, spatiale et fonctionnelle d'ensembles lithiques*, „Helinium”, t. 20, nr 3, s. 209-259, s. 210-223.

Cahen D., Keeley L. H., Van Noten F.

- 1978 *Répartition et analyse des traces microscopiques d'usure de quelques ensembles remontés*, [w:] *Les chasseurs de Meer*, F. Van Noten red., *Dissertationes Archaeologicae Gandenses*, t. 18, Brugge, s. 87-99.

Chang K. C.

- 1967 *Rethinking archaeology*, New York.

Chase P. G.

- 1986 *Relationships between Mousterian lithic and faunal assemblages at Combe Grenal*, „CA”, t. 27, nr 1, s. 69-71.

Chmielewska M.

- 1978 *Późny paleolit pradoliny warszawsko-berlińskiej*, Wrocław.

Christenson A. L., Read D. W.

- 1977 *Numerical taxonomy, R-mode factor analysis, and archaeological classification*, „Am. Ant.”, t. 42, nr 1, s. 163-179.

- Clark G.
1975 *The Earlier Stone Age settlement of Scandinavia*, Cambridge.
- Clarke D. L.
1968 *Analytical archaeology*, London.
- Clay R. B.
1976 *Typological classification, attribute analysis and lithic variability*, „JFA”, t. 3, s. 303-315.
- Close A. E.
1977 *The identification of style in lithic artefacts from Northeast Africa*, L'Institute d'Egypte, Memoires, t. 61, Cairo.
1979 *Stylistic analysis of the Afian assemblages*, [w:] A. E. Close, F. Wendorf, R. Schild, *The Afian: a study of stylistic variation in a Nilotic industry*, Dallas, s. 203-232.
1980 *Stylistic analysis of the Wadi Kubbanija assemblages*, [w:] *Loaves and fishes: the prehistory of Wadi Kubbanija*, F. Wendorf, R. Schild, A. E. Close red., Dallas, s. 245-257.
- Collins M.
1975 *Lithic technology as a means of processual inference*, [w:] *Lithic...*, s. 15-34.
- Conkey M. W.
1978 *Style and information in cultural evolution: toward a predictive model for the Paleolithic*, [w:] *Social archaeology: beyond subsistence and dating*, C. Redman red., New York, s. 61-85.
- Davis D. D.
1983 *Investigating the diffusion of stylistic innovations*, [w:] AAMT, t. 6, s. 53-89.
- Davis E. L.
1963 *The Desert culture in the western Great Basin*, „Am. Ant.”, t. 29, nr 1, s. 61-73.
- Decormeille A., Hinout J.
1982 *Mise en évidence des différentes cultures mésolithiques dans le Bassin Parisien par l'analyse des données*, „BSPF”, t. 79, nr 3, s. 81-88.
- DeVore I.
1968 *Glos w dyskusji*. [w:] *New...*, s. 346-349.
- Dibble H. L.
1985 *Raw-material variation in levallois flake manufacture*, „CA”, t. 26, nr 3, s. 391-393.
- Doran J. E., Hodson F. R.
1975 *Mathematics and computers in archaeology*, Edinburgh.
- Dunnell R. C.
1978 *Style and function: a fundamental dichotomy*, „Am. Ant.”, t. 43, nr 2, s. 192-202.
- Dunnell R. C., Cambell S. K.
1977 *Aboriginal occupation of Hamilton Island*. Washington. Seattle.
- Ebert J. J.
1979 *An ethnoarchaeological approach to reassessing the meaning of variability in stone tool assemblages*, [w:] *Ethnoarchaeology. Implications of ethnography for archaeology*, C. Kramer red., New York, s. 59-74.
- Fish P. R.
1981 *Beyond tools: Middle Paleolithic debitage analysis and cultural inference*, „Journal of Anthropological Research”, t. 37, nr 4, s. 374-386.
- Flenniken J. J., Raymond A. W.
1986 *Morphological projectile point typology: replication experimentation and technological analysis*. „Am. Ant.”, t. 51, nr 3, s. 603-614.
- Ford J. A.
1954a *On the concept of types. The type concept revisited*, „Am. Anth.”, t. 56, s. 42-54.
1954b *Comment on A. C. Spaulding „Statistical techniques for the discovery of artifact types”*, „Am. Ant.”, t. 19, s. 390-391.

Franklin N.

- 1986 *Research with style: a case study from Australian rock art*, [w:] *Archaeological „objectivity” in interpretation*, t. 1, The World Archaeological Congress, 1-7 September 1986, Southampton and London, s. 1-10.

Freeman L. G.

- 1968 *The theoretical framework for interpreting archaeological materials*, [w:] *Man...*, s. 262-267.

Gendel P. A.

- 1982 *An analysis of stylistic variation in some Late Mesolithic assemblages from Northwestern Europe*, „Bulletin de la Société Royale Belge d'Anthropologie et de Pré-histoire”, nr 93, s. 51-62.
- 1984 *Mesolithic social territories in Northwestern Europe*, „BAR”, International Series, nr 218.

Gould R. A.

- 1978 *Beyond analogy in ethnoarchaeology*, [w:] *Explorations in ethnoarchaeology*, R. A. Gould red., Albuquerque, s. 249-293.
- 1980 *Living archaeology*, Cambridge.

Gould R. A., Koster D. A., Sontz A. H. L.

- 1971 *The lithic assemblage of the Western Desert Aborigines of Australia*, „Am. Ant.”, t. 36, nr 1, s. 149-169.

Gunn J.

- 1975 *Idiosyncratic behavior in chipping style: some hypotheses and preliminary analysis*, [w:] *Lithic...*, s. 35-61.
- 1977 *Idiosyncratic chipping style as a demographic indicator: a proposed application to South Hills Region of Idaho and Utah*, [w:] J. N. Hill, J. Gunn red., s. 167-204.

Hayden B.

- 1978 *A general diffusion model*, [w:] *Diffusion and migration: their roles in cultural development*, P. G. Duke red., Proceedings of the Tenth Annual Conference of the Archaeological Association of the University of Calgary, s. 106-124.

Hempel C. G.

- 1966 *Philosophy of natural science*, Englewood Cliffs, New Jersey.

Hill J. N., Evans R. K.

- 1972 *A model for classification and typology*, [w:] *Models...*, s. 231-274.

Hill J. N., Gunn J. red.

- 1977 *The individual in prehistory*, New York.

Hodder I.

- 1977 *The distribution of material culture items in the Baringo District, Western Kenya*, „Man”, t. 12, nr 2, s. 239-269.
- 1979 *Economic and social stress and material culture patterning*, „Am. Ant.”, t. 44, nr 3, s. 446-454.

Hodson F. R.

- 1970 *Searching for structure within multivariate archaeological data*, „Wld Arch.”, t. 1, nr 1, s. 90-105.
- 1980 *Cultures as types? Some elements of classification theory*, „Institute of Archaeology Bulletin”, nr 17, s. 1-10.

Jelinek A. J.

- 1976 *Form, function, and style in lithic analysis*, [w:] *Cultural change and continuity: essays in honor of James Bennett Griffin*, C. E. Cleland red., New York, s. 19-33.

Johnson L. L.

- 1977 *A technological analysis of an Aguas Verdes quarry workshop*, [w:] J. N. Hill, J. Gunn red., s. 205-229.

Kay M.

- 1975 *Social distance among central Missouri Hopewell settlements: a first approximation*, „Am. Ant.”, t. 40, nr 1, s. 64-71.

- Klejn L. S.
 1979 *Poniatie tipa v sovremennoj archeologii*, [w:] *Tipy v kulturie*, L. S. Klejn red., Leningrad, s. 50-74.
- Kobylińska U.
 1980a *Jamesa Sacketta koncepcja stylu w archeologii*, „APolski”, t. 24, z. 2, s. 413-419.
 1980b *Problemy, metody i implikacje amerykańskiej „socjologii ceramicznej”*, „APolski”, t. 25, z. 1, s. 193-203.
 1981 *Sambian style in Early Roman period: the problem of origin and development of aesthetic norms*, „Archaeologia Polona”, t. 20, s. 123-157.
- Kobylińska U., Kobyliński Z.
 1981 *Kierunki etnoarcheologicznego badania ceramiki: przegląd badań*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 29, nr 1, s. 43-53.
- Kobyliński Z., Tomaszewski A. J.
 1980 *Rozwój nauk antropologicznych w perspektywie idealizacyjnej koncepcji nauki: przypadek archeologii*, „Człowiek i Światopogląd”, nr 5, s. 99-110.
- Kozłowski J. K.
 1972 *On the typological classification of stone tools*, „Spr. Arch.”, t. 24, s. 455-466.
 1980 *Technological and typological differentiation of lithic assemblages in the Upper Palaeolithic: an interpretation attempt*, [w:] *Unconventional...*, s. 33-55.
- Krieger A. D.
 1944 *The typological concept*, „Am. Ant.”, t. 9, nr 3, s. 271-288.
 1965 *Archeological typology in theory and practice*, [w:] *Selected Papers of the Fifth Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, Philadelphia, September 1-9, 1965, A. F. C. Wallace red., s. 141-149.
- Kroeber A. L.
 1956 *Towards definition of the Nazca style*, *Publications in American Archaeology and Geology*, University of California, t. 43, nr 4, s. 327-432.
 1957 *Style and civilisations*, Ithaca.
- Kronenfeld D. B.
 1985 *Numerical taxonomy: old techniques and new assumptions*, „CA”, t. 26, nr 1, s. 21-33.
- Laplace G.
 1974 *La typologie analytique et structurale: base rationnelle d'étude des industries lithiques et osseuses*, [w:] *Banques de données archéologiques*, Colloques Nationaux du C. N. R. S., nr 932, s. 91-142.
- Lenoir M.
 1975 *Style et technologie lithique*, „BSPF”, t. 72, nr 2, s. 46-49.
- Le Tensorer J.-M.
 1978 *Le Moustérien type Quina et son évolution dans le Sud de la France*, „BSPF”, t. 75, nr 5, s. 141-149.
- Mellars P.
 1970 *Some comments on the notion of „functional variability” in stone-tool assemblages*, „Wld Arch.”, t. 2, z. 1, s. 74-89.
- Meltzer D. J.
 1981 *A study of style and function in a class of tools*, „JFA”, t. 8, nr 3, s. 313-326.
- Muller J.
 1977 *Individual variation in art styles*, [w:] *J. N. Hill, J. Gunn red.*, s. 23-39.
- Newell R. R., Kielman D., Costandse-Westermann T., Sanden W., v. d., Gijn A., v. b.d. *An explicit methodology for the recognition of mesolithic ethnic groups*, material powielany, s. 1-4.
- Orquera L. A.
 1984 *Specialization and the Middle/Upper Paleolithic transition*, „CA”, t. 25, nr 1, s. 73-98.
- Patrick L. E.
 1985 *Is there an archaeological record?*, [w:] *AAMT*, t. 8, s. 27-62.

- Plog F.
1977 *Archaeology and the individual*, [w:] J. N. Hill, J. Gunn red., s. 13-21.
- Plog S.
1980 *Stylistic variation in prehistoric ceramics: design analysis in the American Southwest*, Cambridge.
- Ploux S.
1983 *Etude de débitage expérimentaux: la marque du tailleur*, [w:] *Préhistoire et technologie lithique, Publication de l'URA*, t. 28, z. 2, s. 109-179.
- Price T. D.
1981 *Regional approaches to human adaptation in the Mesolithic of the North European Plain*, [w:] *Mesolithikum in Europa. 2. Internationales Symposium. Potsdam 3. bis 8. April 1978*. B. Gramsch red., „Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam”, t. 14/15, s. 217-234.
- Read D. W., Christenson A. L.
1978 *Comments on „Cluster analysis and archaeological classification”*, „Am. Ant.”, t. 43, nr 3, s. 505-506.
- Rolland N.
1981 *The interpretation of Middle Palaeolithic variability*, „Man”, t. 16, nr 1, s. 15-32.
- Rouse I.
1939 *Prehistory in Haiti, a study in method*, Yale University Publications in Anthropology, nr 21, New Haven.
1960 *The classification of artifacts in archaeology*, „Am. Ant.”, t. 25, nr 3, s. 313-323.
1970 *Classification for what? (Comments on Clarke 1968)*, „Norwegian Archaeological Review”, t. 3, s. 4-12.
- Rozoy J.-G.
1968 *L'étude du matériel brut et des microburins dans l'Épipaléolithique (Mésolithique) franco-belge*. „BSPF”. t. 55, nr 1, s. 365-390.
- Sabo D. R.
1982 *The behavioral approach to lithics and the use of ethnographic analogy: a comment on Odell*, „Am. Ant.”, t. 47, nr 1, s. 187-191.
- Sackett J.
1966 *Quantitative analysis of Upper Paleolithic stone tools*, „Am. Anth.”, t. 68, nr 2, s. 356-394.
1968 *Method and theory of Upper Paleolithic archeology in Southwestern France*, [w:] *New...*, s. 61-83.
1973 *Style, function and artifact variability in Paleolithic assemblages*, [w:] *The explanation...*, s. 317-325.
1977 *The meaning of style in archaeology: a general model*, „Am. Ant.”, t. 42, nr 3, s. 369-380.
1982 *Approaches to style in lithic archaeology*, „JAA”, t. 1, s. 59-112.
- Schiffer M. B.
1976 *Behavioral archaeology*, New York.
1979 *The place of lithic use-wear studies in behavioral archaeology*, [w:] *Lithic use-wear analysis*, B. Hayden red., New York, s. 15-26.
- Schild R.
1975 *Późny paleolit*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 1, s. 159-338.
1976 *Flint mining and trade in Polish prehistory as seen from the perspective of the chocolate flint of Central Poland. A second approach*, „Acta Archaeologica Carpathica”, t. 16, s. 147-177.
1980 *Introduction to dynamic technological analysis of chipped stone assemblages*, [w:] *Unconventional...*, s. 57-85.
- Schild R., Królik H.
1981 *Rydno. A final paleolithic ochre mining complex*. „PA”, t. 29, s. 53-97.

- Schild R., Marczak M., Królik H.
1975 *Późny mezolit. Próba wieloaspektowej analizy otwartych stanowisk piaskowych*, Wrocław.
- Smith P.
1973 *Some thoughts on variation among certain Solutrean artifacts*, [w:] *Estudios dedicados al Profesor Luis Pericot*, E. Ripoll red., Barcelona, s. 67-75.
- Sobczyk K.
1975 *Problem prądnika w świetle taksonomii numerycznej*, „Spr. Arch.”, t. 27, s. 255-269.
- Sonneville-Bordes D. de
1974-1975 *Les listes types. Observations de méthode*, „Quaternaria”, t. 18, s. 9-43.
1975 *Discours de Mme Denise de Sonneville-Bordes, Président entrant*, „BSPF”, t. 72, nr 2, s. 35-39.
1981 *Cultures et milieux d'Homo sapiens en Europe*, [w:] *Les processus de l'hominisation. Colloques Internationaux du C.N.R.S.*, nr 599, s. 115-129.
- Spaulding A. C.
1953 *Statistical techniques for the discovery of artifact types*, „Am. Ant.”, t. 18, nr 2, s. 305-313.
1954 *Reply to Ford*, „Am. Ant.”, t. 19, nr 2, s. 391-393.
- Steward J. H.
1954 *Types of types*, „Am. Anth.”, t. 56, nr 1, s. 54-57.
- Stiles D.
1979a *Paleolithic culture and culture change: experiment in theory and method*, „CA”, t. 20, nr 1, s. 1-8.
1979b *Early Acheulian and Developed Oldowan*, „CA”, t. 20, nr 1, s. 126-129.
- Straus L. G.
1977 *Pointes solutréennes et l'hypothèse de territorialisme*, „BSPF”, t. 74, nr 7, s. 206-212.
- Szymczak K.
1982 *Styl technologiczny wiórów krzemienych. Badanie na przykładzie późnomezolitycznych zespołów kultur janisławickiej i chojnicko-pieńkowskiej*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 47, nr 2, s. 131-142.
- Taylor W. W.
1948 *A study of archaeology*, Menasha.
- Thomas D. H.
1978 *The awful truth about statistics in archaeology*, „Am. Ant.”, t. 43, nr 2, s. 231-244.
1979 *Archaeology*, New York.
- Tiryakian E.
1968 *Typologies*, [w:] *International Encyclopedia of the Social Sciences*, t. 16, New York, s. 177-184.
- Tomaszewski A. J.
1986 *Metoda składanek wytworów kamiennych i jej walory poznawcze*, „APolski”, t. 31, z. 2, s. 239-277.
- Urbańczyk P.
1981 *O możliwościach poznawczych archeologii*, „PA”, t. 29, s. 5-52.
- Watson P. J., LeBlanc S. A., Redman C. L.
1971 *Explanation in archaeology*, New York.
- Whallon R. E.
1968 *Investigations of late prehistoric social organization in New York State*, [w:] *New...*, s. 223-244.
- White J. P., Modjeska N.
1978 *Where do all the stone tools go? Some examples and problems in their social and spatial distribution in Papua New Guinea Highlands*, [w:] *The spatial organization of culture*, I. Hodder red., London, s. 25-38.

- White J. P., Modjeska N., Hipuya I.
 1977 *Group definitions and mental templates: an ethnographic experiment*, [w:] *Stone tools as cultural markers: change, evolution and complexity*, R. V. S. Wright red., Australian Institute of Aboriginal Studies, Canberra. s. 380-390.
- White J. P., Thomas D. H.
 1972 *What mean these stones? Ethno-taxonomic models and archaeological interpretations in the New Guinea Highlands*, [w:] *Models...*, s. 275-308.
- White L. A.
 1959 *The evolution of culture*, New York.
- White R.
 1982 *Rethinking the Middle/Upper Paleolithic transition*, „CA”, t. 23, nr 2, s. 169-176.
- Wiessner P.
 1983 *Style and social information in Kalahari San projectile points*, „Am. Ant.”, t. 48, nr 2, s. 253-276.
- Wilmsen E. N.
 1970 *Lithic analysis and cultural inference: a Paleo-Indian case*, Anthropological Papers of the University of Arizona, t. 16, Tucson.
 1974 *Lindenmeier: a Pleistocene hunting society*, New York.
- Wobst H. M.
 1974 *Boundary conditions for Paleolithic social systems: a simulation approach*, „Am. Ant.”, t. 39, nr 2, s. 147-178.
 1976 *Locational relationships in Paleolithic society*, „Journal of Human Evolution”, t. 5, s. 49-58.
 1977 *Stylistic behavior in information exchange*, [w:] *Papers for the Director: research essays in honor of James B. Griffin*, C. E. Cleland red., Ann Arbor, s. 317-342.
 1978 *The archaeo-ethnology of hunter-gatherers, or the tyranny of the ethnographic record in archaeology*, „Am. Ant.”, t. 43, nr 2, s. 303-309.
- Yellen J. E.
 1977 *Archaeological approaches to the present*, New York.

ANDRZEJ JACEK TOMASZEWSKI

STYLE AND CHIPPED STONE ARTEFACTS – A REVIEW OF SOME PROBLEMS

Summary

We have witnessed a major shift in the study of chipped stone artefacts in recent years. Attempts have been undertaken to establish the exact meaning of formal variability dimensions, as traditionally observed, as well as to find out the sphere of formal variability which concerns the problems of a given research. One such problem is the information contained in lithics that relates to the social organization of the people of which these artefacts are a testimony. The aim is to uncover “social groupings...groups” (A. E. Close 1977), “ethnic groups” (D. Stiles 1979a) or “ethnicity” as opposed to “activity” (J. Sackett 1982). The problem is represented and encompassed by the concept of style in lithic artefacts. The concept of style is however particularly elusive to archaeologists (J. Sackett 1973, p. 321) and the meaning of style has so many ramifications that an attempt at a comprehensive definition must either arrive at a vague, theoretical statement or become involved in an extensive review of specific usages (R. E. Whallon 1968, p. 224). It is difficult to explicate and quantify style especially in the case of chipped stone artefacts

(F. Bordes, D. de Sonneville-Bordes 1970; F. Bordes 1981). From time to time stylistic variability is opposed to typological variability which is descriptive (A. E. Close 1977, p. 3); as stylistic are considered simply formal attributes of artefacts, often other than those that are conventionally recognized and used in typology (M. Brezillon 1968, p. 32; M. Lenoir 1975, p. 49; A. Decormeille, J. Hinout 1982, p. 82). Style is also regarded as a residual category composed of the formal variability that remains after the variability connected with function, raw material and/or technology has been accounted for (e.g. L. R. Binford 1962; A. E. Close 1977; E. N. Wilmsen 1974; D. D. Davis 1983).

Since the term "style" has been appearing in Polish archaeological writings for a couple of years (e.g. R. Schild 1975; R. Schild, M. Marczak, H. Królik 1975; J. K. Kozłowski 1980; K. Szymczak 1982; B. Balcer 1983) it seems worthwhile to acquaint the Polish reader with a few of the problems encountered in the discussion on style carried on in the West.

Style was dealt with most comprehensively in the papers of J. Sackett (1973; 1977; 1982; see also: U. Kobylńska 1980a). He has distinguished three different approaches to style in archaeology: the standard one, his own – isochrestic, and the iconological approach. In the isochrestic approach, as in the standard one, style is defined as a "highly characteristic manner of doing something which by its very nature is peculiar to a specific time and place". J. Sackett (1982, pp. 72-74) translates this generalized definition into four steps: 1) there usually is a variety of functionally equivalent means of achieving a given end; they constitute a spectrum of equally feasible options – the isochrestic form; 2) the artisans in any given society tend to "choose" but one, or at most but very few of the isochrestic options that are potentially available to them from this spectrum; 3) chance dictates that any single option is unlikely to be chosen by two societies which are not ethnically related in some fashion; and chance would appear to exclude altogether the possibility that the same combination of several such choices in different spectra of isochrestic form could be made by two unrelated societies; 4) since material culture is largely the product of learned behaviors that are socially transmitted, there exists a strong and direct correlation between the specific choices a society makes and its specific position in the stream of culture history. Each form of material culture has two fully complementary aspects (J. Sackett 1977, p. 370): the active voice which connotes function, and the passive voice which connotes the specific, context determined ethnic variant which this form happens to assume. Style is regarded as a full complement of function and these two kinds of patterning – stylistic and functional – are best pursued in dynamic juxtaposition which is likely to vary from one archaeological context to the next. Style need not be simply a matter of artefact typology: it resides wherever isochrestic variation exists: in the choice of raw materials, knapping techniques, alternative types of marginal retouch, varying edge angles and wear patterns, tool-kits and the composition of entire assemblages.

In the iconological approach, which also claims to deal explicitly with ethnicity in the archaeological record, style is equated with the specific elements of nonutilitarian formal variation (adjunct form) which function symbolically as a kind of social iconology to identify human groups. As far as the palaeolithic context is concerned J. Sackett derives this approach from the papers of L. R. Binford and S. R. Binford, and sees its operationalization in E. N. Wilmsen's (1974) study. Style is conceived here as a distinct province of variation that is divorced from all others and must necessarily reside only in individual formal attributes, which means that it should be searched for in highly shaped tools. Although feasible in so called ceramic sociology this approach doesn't seem to be suited to lithics because, as J. Sackett (1982) indicates, every shaping in stone artefacts is devoted exclusively toward meeting utilitarian ends (p. 99); alleged to be styleless Lower and Middle Palaeolithic tools are often more shaped than Upper Palaeolithic ones; there are many highly diagnostic Upper Palaeolithic tools (e.g. parrot-beaked and Noailles burins) the manufacture of which required little shaping, and those tools that are subject to the greatest amount of shaping may be those in which the mechanical

restraints of raw material and functional design allowed little latitude for iconologically significant variation (e.g. Solutrean bifacial foliates) (pp. 102-103). So, sometimes a proponent of lithic sociology is required to attribute iconological significance where there is little shaping and sometimes to deny its existence where there is much. J. Sackett (1982, pp. 90-94) rejects also L. R. Binford's (1973) idea of curation as being the source of iconologically invested Upper Palaeolithic tools because such tools are by definition rare in assemblages and it is the supposedly expedient tools that constitute the backbone of our Upper Palaeolithic systematics.

It seems that the isochrestic approach emphasizes epistemological aspects of the concept of style and disencumbers it from the ontological status that is usually ascribed to it. It is not, however, a highly innovative approach when compared with the standard one, in which the "adding of apples to goats" is avoided as well. The strict operationalization of the isochrestic approach can be complex because of the difficulties in establishing the isochrestic spectra. In the case of lithic artefacts the problem consists in reconstructing their manufacturing techniques and utilitarian function. The costs of use-wear analyses are, however, great. So the macroscopic morphology of artefacts remains the main basis of such determinations. But we should take into account that reciprocal relation between morphology and behavior is a complex matter. The same group of people could make use of various alternative means in order to achieve the same end (D. Cahen, C. Karlin 1980, p. 220), different forms could serve the same functions (e.g. F. Bordes 1979, p. 11) at the level of types as well as whole typological groups (D. Cahen, L. H. Keeley, F. Van Noten 1978, p. 90). What is more, specimens without secondary shaping, which is usually the basis of including them into the category of tools, were often used as tools. Furthermore, different parts of a tool functioned differently in order that it might fulfil its principal function (F. Bordes 1969, p. 3), which was sometimes manifold. A tool could change its function, undergoing unequal transformations, and be discarded or lost in various states of exhaustion in different behavioral situations (e.g. A. J. Jelinek 1976, pp. 21-23; J. J. Ebert 1979, pp. 63-64). We should state therefore that the most shaped tools being subject to a more elaborate typological analysis are thereby subject to greater functional inspection and approximation. For instance, R. Schild (1975, p. 322) has noticed that two types of relatively elaborated flint arrowheads were inserted into two different kinds of bone shafts, which suggests slightly different functions. Function can be conceived on various levels of generalization, beginning from the most general where all artefacts are equivalent because they meet man's needs. Since in J. Sackett's conception stylistic means diagnostic, there is no reason to deny the stylistic character of patina, abrasion of specimens, and accompanying charcoals, pollens and other sediments that enable us to establish the temporal coordinates of artefacts. J. Sackett doesn't inform us how to measure "ethnicity" on the basis of isochrestic spectra. If it were measured on cumulated indices, it should be taken into account that the variability in one segment of culture is not consistent with the variability in another one, and that each archaeological fact is polisemic (L. S. Klejn 1979, p. 52). It seems also that J. Sackett ascribes to L. R. Binford the theoretical option to which the latter is in opposition (L. E. Patrik 1985).

J. Sackett's idea of style is connected with the diffusionist model of social interaction, which is not the only one encompassing social phenomena in their material correlates (S. Plog 1980). The works of H. M. Wobst (1977), I. Hodder (1977; 1979) and P. Wiessner (1983) demonstrate the existence of breaks in the distribution of material culture traits, independent of the degree of social interaction. P. Wiessner (1983) distinguishes two distinct types of stylistic variation: emblematic style, corresponding with iconological style and information exchange theory, and assertive style, corresponding with social interaction model. Utilitarian material culture items can contain and carry information concerning group affiliation. It is suggested, however, that not every item is equally suitable for transmitting such information: they should be socially, economically and symbolically important, participate in ceremonial contexts, have high visibility, long manufacturing time and useful lifetime (L. R. Binford

1973; E. N. Wilmsen 1974; I. Hodder 1977; P. Wiessner 1983). On the other hand a good indicator of social interaction are material items that are complex in their design, have a wide range of possible variation given the restrictions imposed by raw material, technology and function, and lastly have a high density. Similarly, different attributes on items can diffuse differentially and follow no regular pattern (B. Hayden 1976, p. 108; D. D. Davis 1983, p. 60). They vary from those that are detached from function and technology to others that play an important role in the functional performance of an item. Finally, different attributes on a given item can simultaneously carry different social messages (P. Wiessner 1983, p. 270). Our understanding of stylistic variability depends on our understanding of the principles that underly stylistic behavior. Stylistic expression of social identity can take place within the population that pools risk (P. Wiessner 1983, p. 272), within a local rather than a formal group (J. P. White, N. Modjeska 1978). Equally complex is the interpretation of stylistic variability connected with social interaction, and a statement that attributes some cultural similarity to diffusion is not an explanation but a subject for explanation. The spread of stylistic traits is influenced by the social relationships between potential donors and adopters, the use context, and the medium of communication of the traits in question (D. D. Davis 1983, p. 83).

Archaeological correlates of the social processes of interaction and boundary maintenance should be represented by distinct spatial distributions of cultural traits: iconological or emblematic style that convey information regarding social group identity and affiliation should be homogenous and discretely distributed in space, while stylistic variation connected with social interaction – assertive style – should have random or clinal geographic distribution.

Style is usually searched for on the level of whole lithic assemblages. There are archaeological contexts, however, which render it possible to study individual stylistic variation or that relating to separate families inhabiting the same settlement (e.g. R. Schild, M. Marczak, H. Królik 1975; R. Schild, H. Królik 1981).

The chosen aspects of typological debate in archaeology are subsequently presented: the role played by typology in archaeological practice doesn't mean unanimity regarding the significance of types, that arbitrariness or reality, the existence of worse or better typologies, unique or manifold ones. Nevertheless types are usually considered to be the units that relate to culturological orientation of archaeology, in spite of the fact that for the same scope of material we can devise several alternative typologies (compare: J. N. Hill, R. K. Evans 1972; L. S. Klejn 1979). I. Rouse (e.g. 1939) suggested that in culture-oriented research it is not necessary to take into account morphological wholes, i.e. artefacts, and that it would suffice to fix attention on modes.

In the following part some studies are discussed in which the style – function dichotomy was more explicitly dealt with. Stone tool types are still considered to be analytical units in terms of which we can isolate the taxonomical entities having a defined socio-historical meaning. A particular role was ascribed to fossiles directeurs, the discovering of which was even equated with the goal of archaeology. For Middle Palaeolithic materials, however, F. Bordes devised another method, widely accepted since its introduction, in which socio-cultural meaning was attributed to tool type frequencies in assemblages. L. R. Binford and S. R. Binford (1966; 1969) have revealed the possibility of an alternative interpretation of the interassemblage variability as described in terms of Bordes's type list, producing a vivid discussion (compare: L. R. Binford 1973). Two views of culture became manifest: the one in which culture is an unalterable entity that man is less ready to change than his genes (F. Bordes 1968, p. 144), and the other, where culture is man's extrasomatic means of adaptation (L. A. White 1959, p. 8), modified according to the actual situation of a system that copes with various circumstances (e.g. L. R. Binford 1972, p. 264; 1982). Different formal aspects of Bordes method were criticized (see: D. de Sonneville-Bordes 1974-1975), and the tenet underlying it that "types and their proportions are stable and constant within the same culture in a given time period in a given region" (D. de Sonneville-Bordes 1975,

p. 38) doesn't find confirmation in more recent studies (L. R. Binford 1982; 1983c; R. White 1982). The results of the grouping of assemblages depend on the typological data categorization and methods of grouping. What may be reflected in their similarity is dependent upon the characteristics in which they are deemed to be similar (A. E. Close 1977, p. 2), and J. Muller (1977, pp. 29-30) reminds us that "garbage in, garbage out". Stone tools remain, however, the main subject of explicitly stylistic studies. The assessment of the stylistic nature of their variability tends, however, to take into consideration the style-function dichotomy. M. Collins (1975, p. 22) and E. N. Wilmsen (1974, p. 93) are of the opinion that highly shaped tools should be examined. J. Sackett, A. E. Close (1977, pp. 6-7) and M. Lenoir (1975, p. 48) don't agree with this view and emphasize that such elaborated and highly modified forms can be no less the vehicle of the style of an individual than the social group to which it belongs. J. J. Flenniken and A. W. Raymond (1986) suggest that the manufacture of elaborate bifacial points was time consuming, which could lead to frequent repairs and, consequently, to changes of their morphology. A. E. Close (1977, p. 6) and J. Sackett (1982, p. 90-94) reject L. R. Binford's idea of the cumulation of stylistic input in curated tools since such tools should be rare in assemblages. D. Stiles (1979a, p. 3) states that research should focus on the implements that show purposive modification by man and that are represented in assemblages in large enough numbers to allow statistical analysis. Similarly, A. E. Close (1977, p. 7) argues that we should seek for stylistic variation among those artefact-types which are very common in assemblages because this approach avoids the problem of recognizing "curated" items as such, and the problems created by the possible absence of "curated" or highly modified types from comparatively small assemblages. P. A. Gendel (1982; 1984, p. 47, 58) in his study of stylistic variation in the Northwest European Mesolithic selects, as a type-group, armatures, and leaves out of account other numerous tool categories because the former ones are morphologically standardized, enter into roles suited to convey information about social affiliation, and often can be attributed to specific time horizons. The constituent types within the type-group armatures may have served equivalent functions and each type itself may be treated as an analytically discrete unit in order to control as much as possible for functional variation (P. A. Gendel 1982, p. 53; 1984, pp. 47, 59). The tool-types are, however, only an indirect unit of analysis; they enable us to compare things which are presumably comparable. The direct units of analysis are individual attributes of tool-types. A. E. Close (1977; 1979; 1980) tests to see if the actual attributes whose variability is to be explained co-vary with those aspects and attributes which seem to have been functionally determined (e.g. metric attributes, relative frequencies of complete and broken pieces, morphological type within a type-group). Nonstylistic are also those attributes whose variation can be shown to change consistently through time, or whose variation in alternative state ratios in assemblages is similar to the distribution of handedness taken from a number of different modern populations. Subsequently, in terms of the "de-correlated" percentage frequencies of various alternative states of the attributes that have been identified as governed principally by style, A. E. Close groups the North and East African Late and Epipalaeolithic assemblages. P. A. Gendel (1984) aims not only to establish an explicitly stylistic similarity between assemblages but also to disclosing the social processes of interaction and information exchange in the Early, Middle and Late Mesolithic of North-Western Europe. Contrary to A. E. Close he considers as stylistic not only the percentage frequencies of the alternative states of qualitative attributes, but also metric data and presence or absence of certain types in assemblages. He estimates the stylistic nature of the attributes on the basis of their geographical distribution, devising the distributional profiles of stylistic variation, i.e. correlations of factor scores from the principal components analyses of stylistic attributes and site locations. Heterogenous distribution of stylistic variability with a range from clinal to random suggests the existence of social interaction processes, while homogenous and discrete distribution signifies the existence of social boundaries. It turned out that qualitative attributes were the most useful in devising stylistic profiles, whereas metric data were distributed

randomly through space, indicating that their values might have been determined through constraints imposed by function and by the nature of lithic raw material (P. A. Gendel 1984, pp. 90, 105, 111). D. Stiles (1979a) draws up a hypothetico-deductive framework that should help us to ascertain whether cultural conventions dictate or not the forms of artefacts. To do this he formulates a series of hypotheses, and deduces from them certain test implications, which are subsequently tested on the metric data of artefact types.

Sometimes the statements concerning the stylistic or functional nature of tool attributes are formulated in a more *ad hoc* manner. E. N. Wilmsen (1970) and D. Stiles (1979a) consider the working edge angle to be functionally determined. N. M. Ashton (1983; 1985) broadens this kind of argument and states e.g. that secondary retouch on an Aurignacian blade is not a stylistic feature since it affects the working edge and hence – the functional characteristics of the tool. There is also no agreement in the case of Quina retouch: F. Bordes (1961a, p. 8) suggests it is stylistic, N. M. Ashton (1985, p. 114) connects it with repairs, while A. J. Jelinek (1976, p. 25) interprets it as a deliberate attempt to achieve a rasp-like surface for shaping wood or roughening hides. R. Schild (e.g. 1975) locates style in the morphological variability of tools that belong to the same typological group, which seems to correspond with the isochrestic approach. D. J. Meltzer (1981) states that the relation between function, style and shape should be empirically established since every tool class contains different amounts of stylistic and functional elements. In his view morphological variability may be either functional or functional and stylistic. He illustrates his approach by the study of a class of tools (endscrapers and endscrapper-like utilized flakes) from Africa and the USA. R. B. Clay (1976) assumes that the variability in edge angle and width of burins marks the task spectra of cutting and engraving, which can be heavy or light. In Late Perigordian, Protomagdalenian and Magdalenian II-III the burins of the same types might have served different tasks which were performed in varying ranges. The burin type frequencies as such can't therefore be a measure of functional similarity nor can they testify to generic connections between these cultures.

Style is often defined as a residuum of variability that cannot be accounted for in terms of raw material and technology (e.g. L. R. Binford 1962, p. 220; D. D. Davis 1983, p. 55). The distribution of raw materials is considered, however, as an important source of information for the identification of prehistoric social territories (G. Clark 1975, p. 14; T. D. Price 1981, p. 225). Also some ethnoarchaeological research indicates that raw material choice can be stylistically determined (e.g. R. A. Gould 1980). P. A. Gendel (1984, p. 132) demonstrates that the changes in distribution of Wommersom quartzite on archaeological sites of the Northwest European Mesolithic may be consistent with changes visible in the distribution of style. The dependence of the distribution of high quality chocolate flint on the technological and stylistic requirements in Late Palaeolithic and Mesolithic of Poland has been demonstrated by R. Schild (1976). D. Stiles (1979b) stresses differently the meaning of raw material data in his analysis of bifaces from defined Acheulian and Developed Oldowan assemblages. In spite of the demonstration that there are significant differences between the bifaces of these two industries he sees no need to call on separate cultural traditions as an explanation, because the observed differences can be explained by differences in the raw material used.

Types of cores, blanks and waste material can often be *fossiles directeurs* and aid the cultural attribution of assemblages. The diagnostic value of these artefact categories is usually established after the cultural taxonomy based upon tool typology has been built up (e.g. P. Mellars 1970, p. 80; M. Lenoir 1975, p. 47; K. Szymczak 1982). From the point of view of isochrestism it is easier than in the case of tool function to reconstruct the isochrestic spectra in technology, by means of e.g. dynamic technological analysis (R. Schild 1980). D. Lubell (see: A. E. Close 1977, p. 4) has suggested that resemblances between assemblages in primary technology, being only indirectly related to function, will probably denote socio-cultural affinities. Similarly, N. M. Ashton (1985, p. 112) argues that tools made on blanks obtained by different techniques served similar functions. J. K. Kozłowski (1980,

p. 39) demonstrates an attachment to the raw material consuming Levallois technique in Bačo Kiro in spite of the lack of suitable raw material. On the other hand R. Fish (1981) shows that technological variables don't differentiate Near Eastern Middle Palaeolithic assemblages from those from Western Europe, and have no significance as such in regional systematics (see also: N. Rolland 1981). Likewise H. L. Dibble (1985) shows that certain technological traits in Lower and Middle Palaeolithic are dependent on the locally available materials.

The individual stylistic variability can be an important research field (e.g. J. N. Hill. J. Gunn red. 1977; R. L. Brooks 1982). Experimental work as well as ethnoarchaeological observations (e.g. J. P. White, D. H. Thomas 1972) are being carried out in this respect. L. L. Lewis (1977) suggests that the waste material should be examined because secondary working masks the individual characteristics of manufacture. L. R. Binford (1972b, pp. 454-455), A. E. Close (1977, pp. 6-7) and M. Lenoir (1975, p. 48) are of the opinion that it is in highly elaborated forms, which necessitate specialization, that we can seek for the „trade mark” of a manufacturer. Archaeological circumstances which are favorable and conducive to the discovery of the products of individuals are artefact concentrations connected with core trimming and exploitation, caches and refittings.

Independent of the controversy surrounding the relationship between style and function, the former has doubtlessly an adaptive value (R. C. Dunnell 1978, p. 199; D. J. Meltzer 1981, p. 314). It concerns the iconological style, which is put into motion in different social conditions enabling social contacts to be more smoothed and predictable (H. M. Wobst 1977; I. Hodder 1977; 1979; S. Plog 1980; P. Weissner 1983). In the isochrestic perspective style channels the efforts of artisans in such a manner as to foster skillful motor habits, heightens the congruence and efficiency, and – by the standardization it brings about in craft products – creates a structured material environment which may promote coherence in the social fabric itself (J. Sackett 1982, p. 107). Style can thus be conceived as a name of as yet unidentified function (F. Plog 1977, p. 18), a milieu of variability from which the elements can be selected when a system must fit a new situation (R. C. Dunnell 1978).

There are many sources of variability in chipped stone artefacts. One of them is style, denoting social aspects of variability. But style itself is polysemic and has its manifestations on various levels: beginning with individual microstyle (J. Muller 1977, p. 26), through style connected with small social groups till the most general levels of social organization. The multitude of sources of variability in archaeological materials, their polysemy and dubious representativity has led to the creation of an observational language – the artefact typology, often alleged to be a panacea to all our uncertainties. In explicitly stylistic research typology serves as a medium of communication between archaeologists rather (A. E. Close 1977, p. 3) than, contrary to the prevalent research tradition, as a means for isolating directly the social source of artefact variability. Typology can aid us rather to divide materials into classes of functional equivalence. The undertaking of explicitly stylistic studies into stone artefacts variability forces us to revise our established observational and interpretative tools, by which we assimilate our experience and give it meaning, and this can be seen as a part of paradigm change. Such a change prompts us to seek objective means for evaluating our ideas and notions, and contributes by the same token to the growth of our knowledge (L. R. Binford 1983, pp. 54-55).

Translated by Izabela Tomaszewska

Adres Autora:

Mgr Andrzej Jacek Tomaszewski
Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52, 00-950 Warszawa